JEAN-JACQUES ROUSSEAU

BİLİMLER VE SANATLAR ÜSTÜNE SÖYLEV

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
SABAHATTİN EYÜBOĞLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 1186

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

JEAN-JACQUES ROUSSEAU
BİLİMLER VE SANATLAR ÜSTÜNE SÖYLEV

ÖZGÜN ADI
DISCOURS SUR LES SCIENCES ET LES ARTS

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI MART 2007, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-039-8 (CİLTLİ)
ISBN 978-9944-88-041-1 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
ALTAN BASIM SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
(0212) 629 03 74
YÜZYIL MAH., MATBAACILAR SİT., 222/A,
BAĞCILAR, İSTANBUL

CİLT
DERYA MÜCELLİT LTD.
(0212) 501 02 72

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
MEŞELİK SOKAĞI 2/3 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulturyayinlari.com.tr

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

LVII

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

BİLİMLER VE SANATLAR ÜSTÜNE SÖYLEV

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: SABAHATTİN EYÜBOĞLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Rousseau ve Söylev'i

Bu söylev, Dijon Akademisi'nin 1749'da ortaya attığı şu yarışma sorusuna cevap olarak yazılmıştır ve birinciliği kazanmıştır:

"Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir?"

Rousseau bu soruya yalnız ünlü söylevi ile değil, bütün hayatı ve eserleriyle hayır cevabını vermiştir. Söylev'in önemi Rousseau'nun yazarlık hayatında bir hareket noktası oluşu ve eserlerindeki başlıca tezi özetleyişidir. Rousseau ölünceye kadar bu söylevdeki fikirlere bağlı kalmış ve bütün eserleri sanki aynı fikirlerin genişletilmesi ve ispatlanması için yazılmıştır.

Rousseau'nun tezi ne kadar garip görünürse görünsün, bugün bile kuvvet ve tazeliğini korumaktadır. Avrupa uygarlığının şimdiki buhran günlerinde birçok düşünürler sanat ve bilimlerin insan hayatındaki yeri ve önemi sorunlarına dönmektedirler. Dijon Akademisi'nin sorusu bugün yeniden sorulsa Rousseau gibi cevap verecek düşünürlerin bulunmayacağı ileri sürülemez.

Rousseau bu söylevi niçin, nasıl yazdığını *İtiraflar*'da şöyle anlatır:

"O 1749 yılı aşırı sıcak bir yaz olmuştu. Paris'le Vincennes arası iki fersahtır. Arabalara para verecek durumda olmadığım için yalnız olduğum günler, öğleden sonra saat ikide ya-

yan gidiyordum, bir an önce eve varmak için de çabuk yürüyordum. Paris'in modası gereği ağaçlar hep budanmış olduğu için hemen hiç gölge vermiyorlardı. Çok kez sıcaktan ve yorgunluktan yürüyemez olup uzanıyordum bir yere. Adımlarımı yavaşlatmak için yanıma bir kitap almayı akıl etmiş, bir gün de *Mercure de France* dergisini almıştım. Okuya okuya yürürken Dijon Akademisi'nin ertesi yılın edebiyat armağanı için yayınladığı şu soru gözüme ilişti: 'Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlâkın bozulmasına mı düzelmesine mi yardım etmiştir?'

Bu soruyu okur okumaz bir başka dünya gördüm ve bir başka adam oldum. Nasıl duygulandığımı bugün olmuş gibi hatırlıyorum, ama duygularımı ayrıntılarıyla M. de Malesherbes'e yazdığım dört mektuptan birinde anlattıktan sonra hepsi çıkıverdi aklımdan. Benim belleğimin söylenmeye değer tuhaflıklarından biridir bu. Belleğim bana, ona güvendiğim sürece yardım eder: Bir şeyin saklanmasını başkasına bırakırsam, o da bırakıverir beni. Onun için de bir şeyi bir kez yazdım mı bir daha hatırlayamam onu. Bu tuhaflık müzikte bile yakamı bırakmaz. Müziği öğrenmezden önce şarkıları ezbere bilirdim. Nota ile yazılmış havaları söylemesini başarır başarmaz, hiçbirini aklımda tutamaz oldum. Bilmem bugün en çok sevmiş olduğum şarkıların bir tekini tam olarak söyleyebilir miyim.

Hatırlayabildiğim kadarıyla o gün Vincennes'e vardığım zaman çılgınlığa benzer bir coşkunluk içindeydim. Diderot farkına vardı: Nedenini söyledim ona, ve bir meşe ağacının dibinde Fabricius ağzından kurşun kalemle yazdıklarımı okudum. Düşüncelerimi geliştirmeye ve yarışmaya katılmaya teşvik etti beni. Dediğini yaptım; yapmamla da başımı belâya sokmuş oldum. Ondan sonraki hayatım ve felâketlerim, o gaflet ânının kaçınılmaz sonucu oldu.

Duygularım akıl almaz bir çabuklukla düşüncelerimin düzeyine yükseldi. Doğruluğun, özgürlüğün, erdemin coş-

kunluğu bütün küçük tutkularımı sildi süpürdü. İşin daha da şaşırtıcı yanı şu ki, içimdeki bu kaynaşma dört beş yıldan fazla sürdü, hem de belki hiçbir insanın yüreğinde ulaşamadığı bir taşkınlıkla.

Bu söyleve pek garip bir biçimde çalıştım; öteki kitaplarımı da hep böyle hazırlamışımdır. Uykusuz gecelerimi ona veriyordum. Yatağımda gözlerim kapalı düşünüyor; cümlelerimi kafamda inanılmaz çabalarla evirip çeviriyordum. Yaptığımı yeterli bulunca, kâğıda dökmeden önce belleğime yerleştiriyordum. Ama kalkıp giyininceye kadar unutuyordum hepsini; kâğıdın önüne oturunca hemen hiçbir şey gelmiyordu aklıma. Madame Le Vasseur'ü kâtip olarak kullanmayı düşündüm. Onu kocası ve kızıyla daha yakınımda bir yere yerleştirmiştim. Beni hizmetçi masrafından kurtarmak için sabahları o gelip ateşimi yakıyor, ufak tefek işlerime bakıyordu. Gelir gelmez ona yatağımdan geceki çalışmalarımın sonucunu yazdırıyordum. Uzun zaman sürdürdüğüm bu uygulama beni birçok unutmalardan kurtardı.

Söylev bitince Diderot'ya gösterdim; beğendi ve düzeltilecek birkaç yeri işaretledi. Bununla beraber, coşkunluk ve güçlülük dolu bu eser, mantık ve düzenden iyice yoksundur. Kalemimden çıkmış bütün yazılar arasında akıl yürütme bakımından en zayıfı, ölçü ve uyumdan yana en fakiridir. Ama, insan yaradılıştan ne kadar yetenekli olursa olsun, yazma sanatı birdenbire öğrenilmiyor.

Bu yazıyı başka hiç kimseye sözünü etmeden yolladım...

Ertesi yıl, 1750, söylevimi düşünmez olduğum bir sırada, Dijon Akademisi'nin armağanını kazandığımı öğrendim. Bu haber bana o söylevi yazdıran düşünceleri uyandırıverdi yeniden, yeni bir güçle diriltti hepsini, ve babamın, yurdumun ve Plutarkhos'un çocukluğumda yüreğime koydukları kahramanlık mayasının kabarmasını sağladı. Artık benim için özgür ve erdemli olmaktan, serveti ve şöhreti hiçe saymaktan, kendi kendine yetmekten daha büyük, daha güzel bir şey yoktu...

Söylevim armağanı kazanınca Diderot onu bastırma işini üzerine almıştı. Hastalıktan yattığım bir sıra bana bir mektupla söylevin basıldığını ve nasıl karşılandığını yazdı: Öyle bir tutuldu ki, diyordu, bulutlar üstüne çıktı; böyle bir tutulma şimdiye dek görülmemiş. Adı sanı bilinmeyen, kimseye yaranmak da istemeyen bir yazara halkın gösterdiği ilgi bana yeteneğim üstüne ilk gerçek güveni verdi, için için böyle bir güvenim olmakla birlikte hep de şüphe ediyordum kendimden o zamana kadar..."

İtiraflar, Kitap VIII

Açıklama

Ün nedir ki? İşte ben ünümü şu zavallı esere borçluyum. Bana bir armağan kazandırmış ve adımı tanıttırmış olan bu eser, nihayet orta halli bir yazıdır; hattâ diyebilirim ki bu kitabın[1] en zayıf parçalarından biridir. Bu ilk yazı yalnız değeri kadar rağbet görmüş olsaydı onu yazan adam nice felâketlerden kurtulmuş olurdu. Fakat lâyık olmadan kazandığım bu şeref yüzünden insafsızlığa uğramam gerekiyormuş.

1 Bu söylev o zaman Rousseau'nun [iki romanı ve] diğer [bir] söylevi, *Emile*, *La Nouvelle Heloïse* ve *Contrat Social*'le [*Toplum Sözleşmesi*] bir arada basılmıştı.

Önsöz

İşte şimdiye kadar üzerinde durulmuş en büyük ve en güzel sorunlardan biri. Bu söylevde, edebiyatın her köşesini sarmış, hattâ bazen akademilerin programlarına kadar gelmiş olan metafizik oyunları üzerinde değil, insanoğlunun mutluluğu ile ilgili gerçeklerden biri üzerinde durulmaktadır.

Soruya olumsuz cevap vermeye cüret edişimin kolay bağışlanmayacağını biliyorum. İnsanların bugün hayran oldukları her şeye cepheden hücum eden bir adamı herkesin kötü karşılayacağı muhakkaktır. Birkaç olgun insan bana hak verdi diye herkesin de hak vereceğini ümit edemem; bu hususta kararımı vermiş bulunuyorum: Kibar aydınlar, gözde yazarlar tarafından beğenilmek endişesinde değilim. Her devirde zamanın, memleketin ve toplumun fikirlerine bağlı olarak yaşamaya mahkûm insanlar bulunur. Bugün ileri fikirli ve filozof geçinen öyle adamlar vardır ki Ligue zamanında yaşamış olsalardı, yine zamana uymak için birer softa kesilirlerdi. İnsan, devrinin ötesinde yaşamak isterse bu türlü okuyucular için yazmamalıdır.

Bir kelime daha söyleyip bitireceğim. Böyle bir şeref kazanacağıma pek güvenmemiş olduğum için söylevi gönderdikten sonra yeni bir kalıba dökmüş, uzatmış ve adeta başka bir eser haline sokmuştum. Fakat bugün artık onu ilk şekliyle vermek zorunluluğunu duydum. Yalnız birkaç not ve iki

parça ekledim. Kolayca belli olan bu ekleri Akademi belki de kabul etmezdi. Dürüstlük, saygı ve şükran duygularım, bunu burada söylememi emrediyordu.

Söylev

Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir?

Decipimur specie recti
İyi görünüşe aldanırız.

Horatius

Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlâkın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir? İşte incelenecek sorun. Bu konuda ben hangi tarafı tutacağım? Hiçbir şey bilmeyen ve bilmediğinden utanmayan bir adama yaraşan tarafı baylar!

Söyleyecek olduğum şeyleri önlerine çıktığım yargıçlara yaraşır bir biçimde anlatmanın ne kadar güç olacağını seziyorum. Avrupa'nın en bilgili kurullarından biri önünde bilimleri kötülemeye, bir akademide bilgisizliği övmeye, gerçek bilginlere karşı saygı duyarken bilimi hor görmeye insan nasıl cesaret edebilir? Bu çelişkileri gördüm; ama cesaretim kırılmadı. Kendi kendime, benim yaptığım bilimi kötülemek değil, erdemli insanlar karşısında erdemi savunmaktır, dedim. İyi insanların dürüstlüğe verdikleri değer bilginlerin bilime verdikleri değerden daha yüksektir. Neden korkabili-

rim? Beni dinleyen kurulun biliminden mi? Evet, itiraf ederim; ama bu korku inançlarım için değil, söylevimin biçimi içindir. Adil hükümdarlar, haksız oldukları tartışmalarda kendi kendilerini mahkûm etmekte hiç duraksamamışlardır. Bir hakkın savunulması için en elverişli durum, kendi davâsında hüküm verebilecek dürüst ve aydın bir hasım karşısında bulunmaktır.

Bu düşünce ile bulduğum cesaret başka bir düşünce ile büsbütün artıyor: İçimden gelen esine uyarak gerçeği savunduktan sonra, hakkımdaki yargı ne olursa olsun, benim mutlaka kazanacak olduğum bir armağan vardır: Bu armağanı kendi yüreğimde bulacağım.

I

İnsanın, kendi çabaları ile hemen hemen yokluk içinden çıkışını, çevresine doğanın sarmış olduğu karanlıkları aklının ışıkları ile dağıtışını, kendi üstüne yükselişini, zekâsı ile göklere doğru atılışını, sınırsız evren içinde dev adımları ile yürüyüşünü, daha büyük, daha güç bir iş olarak da kendi içine kapanıp insanı tanımaya, onun yapısını, ödevlerini ve amacını öğrenmeye çalıştığını görmek bizim için ne büyük, ne güzel bir şey görmektir. Son yüzyıllarda insanlık bu harikaları yeniden gösterdi.

Avrupa yeniden ilkçağın vahşiliğine dönüşmüştü. Bugün çok aydınlanmış olan kıtamızdaki ülkeler, birkaç yüzyıl önce bilgisizlikten daha kötü bir durumdaydılar. Bilgisizlikten daha beter, acayip bir bilim taslağı, gerçek bilimin yerini almış ve onun yeniden doğmasına engel olmuştu. İnsanları sapıtmadan kurtarıp doğru yola sokmak için bir devrim gerekliydi. Bu devrim en az beklenilen yerden geldi: Edebiyatın bizde yeniden doğmasına, edebiyatın ezelden düşmanı olan Müslümanlar sebep oldu. İmparator Konstantin'in tahtı yıkılınca, eski Yunan dünyasının kalıntıları İtalya'ya geçti. Daha sonra Fransa da bu kalıntılarla beslendi. Çok geçmeden edebiyatı bilimler izledi: Yazmak sanatından sonra düşünmek sanatı doğdu. Garip görünmekle beraber belki de en doğal evrim yolu budur. Sonuç olarak, insanlar Musalarla düşüp kalkmanın asıl yararını anlamaya başladılar; bu da on-

lar sayesinde insanların birbirlerine daha fazla yaklaşmaları idi. Çünkü Musalar, insanlara, karşılıklı övgülerine yaraşır eserlerle, birbirlerinin hoşuna gitmek isteğini veriyorlardı.

Ruhun da vücut gibi ihtiyaçları vardır. Vücudun ihtiyaçları toplumun temeli, diğerleri de ziynetidir. Hükümet ve yasalar, bir araya toplanmış insanların, birlik ve huzur içinde yaşamalarını sağlar. Onlar kadar egemen olmamakla beraber, belki onlardan daha güçlü olan bilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür. Onlara kölelik hayatını sevdirir; onları uygar milletler dediğimiz topluluklar durumuna sokar.

İhtiyacın doğurduğu kral tahtlarını bilim ve sanatlar güçlendirmiştir. Ey dünyanın egemenleri! Sanata yeteneği olanları sevin, sanat için çalışanları koruyun.[1] Ey uygar milletler! Bilimleri ve sanatları besleyin. Ey mutlu köleler! O sizin özene bezene ortaya serdiğiniz kibar ve ince zevki onlara borçlusunuz. Aranızdaki ilişkileri pek tatlı, pek kolay bir duruma getirin, o yumuşak huylarınızı, uygar şehir âdetlerinizi, kısacası hiçbir erdeme sahip olmadan bütün erdemlere sahipmiş gibi görünmek ustalığını onlar sayesinde elde ettiniz!

Kendini göstermemeye özendiği ölçüde sevimli ve ince bir nezaket biçimi vardır ki, bir zamanlar Atina ve Roma dillere destan olan şan ve şeref günlerinde, onunla tanınmışlardır. Bu konuda, bizim yüzyılımız ve bizim milletimiz gerçek-

---

1 Krallar, paranın ülkenin dışına çıkmasına yol açmayan, eğlenceli sanatlar ve gereksiz süsler merakının uyrukları arasında yayılmasını her zaman memnunlukla karşılamışlardır. Çünkü böylece onları, köleliğe pek elverişli bir ruh düşkünlüğü içinde beslemiş olurlar. Bundan başka, krallar bilirler ki halkın kendi kendine yarattığı ihtiyaçların her biri kendi boyunlarına bağladıkları birer zincirdir. İskender, yalnız balıkla geçinen ulusları egemenliği altında yaşatabilmek için onları balık avından vazgeçmek ve diğer ulusların yediği yemeklerle beslenmek zorunda bırakmıştır. Çırılçıplak gezen ve avlanarak yaşayan Amerika vahşileri de hiçbir zaman egemenlik altına girmemişlerdir; gerçekten, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan insanlara nasıl boyunduruk vurulabilir!

ten bütün çağları ve bütün milletleri aşmıştır. Ukalâlığa varmayan filozofça bir davranış, ne Cermenlerin kabalığına ne de İtalyanların nezaket maskaralığına düşmeyen doğal ama titizce nazik davranışlar; işte iyi bir öğrenimle elde edilen ve kibar çevrelerde gelişen zevkin ürünleri.

Dış görünüşümüz, davranışlarımız, her zaman yüreğimizdeki eğilimlerin tam bir belirtisi olsaydı, gerçek felsefe, filozof adını taşıyanların hepsinde bulunsaydı, bizim aramızda yaşamak ne tatlı bir şey olurdu! Ama bütün bu meziyetler kolay kolay bir araya gelmez ve erdem bu kadar süs ve gösteriş içinde yürümez. Servet ve ziynet bir insanın bolluk içinde yaşadığını, inceliği de zevk sahibi olduğunu gösterebilir. Sağlıklı ve gürbüz bir adamın görünüşü başkadır; bedenin gücünü ve sağlamlığını bir saray dalkavuğunun yaldızları altında değil, bir çiftçinin kaba elbisesi altında bulursunuz. Ruhun gücü ve sağlamlığı olan erdemin de süslerle hiç ilişkisi yoktur. Erdemli adam, çıplak dövüşmeyi seven bir atlettir; gücünü kullanmaya engel olan ve aslında, birçoğu, vücuttaki bir sakatlığı gizlemek için icat edilen bütün o bayağı süslere değer vermez.

Sanatın davranış ve eylemlerimizi henüz kalıplara sokmamış ve duygularımıza yapma bir anlatım vermemiş olduğu zamanlar, âdetlerimiz kaba ama doğaldı. İnsanların davranış biçimleri arasındaki ayrıntılar ilk bakışta karakterleri arasındaki ayrımı gösterirdi. İnsanın yapısı o zaman daha iyi değildi; ama insanlar birbirlerinin ruhunu kolayca anladıkları için endişesiz yaşıyabiliyorlardı. Bugün artık değerini bilmediğimiz bu kolaylık onları birçok kötü alışkanlıklardan koruyor.

Zamanımızda hoşa gitmek sanatı daha ince bir zevk ve daha ustaca özentilerle birtakım kalıp ve kurallara boğulmuş olduğundan ahlâk ve âdetlerde bayağı ve aldatıcı bir yeknesaklık hüküm sürmekte, bütün ruhlar aynı kalıba dökülmüş gibi görünmektedir. Hep nezaket gerekleri, kibarlık zorunlulukları içindeyiz; hep âdetlere, kurallara uymaktayız. Hiç kendi ruhumuza uyduğumuz yok. Kimse olduğu gibi görün-

meye cesaret edemez olmuş. Zorunlulukların sürekli baskısı altında toplum denilen bu sürüyü meydana getiren insanlar belli durumlar karşısında hep aynı şeyleri yapacaklardır; başka türlü davranabilmeleri için çok önemli sebepler olması gerekli. Bu yüzden karşımızdakinin nasıl bir adam olduğunu hiç bilemeyeceğiz; bu yüzden dostumuzu tanıyabilmek için büyük olayları bekleyeceğiz; o zaman da iş işten geçmiş olacak; çünkü onu tanımak zaten bu olaylar için gerekliydi.

Bu güvensizliğin doğuracağı sayısız kötülükleri düşünün. Artık ne içten bir dostluk, ne gerçek bir saygı, ne temelli bir bağlılık kalacak. Kuşku, güvensizlik, korku, soğukluk, çekingenlik, nefret, hıyanet, hep o basmakalıp ve aldatıcı nezaket perdesinin arkasına saklanacak, yüzyılımızın bilim ve anlayışına borçlu olduğumuz o övüldükçe övülen uygarlık kisvesine bürünecekler. Evrenin yaratıcısına karşı saygısızlık sayılacak kaba sözler ağza alınmayacak, ama hassas kulaklarımızı incitmemek şartıyla ona en ağır hakaretler yapılacak. Kimse kendi değerlerini sayıp dökmeyecek, ama başkasının değerini düşürmeye çalışacak. Kimse düşmanına kabaca sataşmayacak, ama ustalıklı bir biçimde iftira edecek.

Millî kinler sönecek, ama yurt sevgisinden de eser kalmayacak. Hor görülen bilgisizliğin yerine tehlikeli bir inançsızlık gelecek. Birçok aşırılıklar bırakılacak, birçok kötü alışkanlık kötülenecek, ama birçokları da erdem adını alacak. Bunların herkeste bulunması ya da varmış gibi gösterilmesi gerekecek. Zamanımızdaki bilgelerin azla yetinirliğini kim överse övsün, ben kendi hesabıma bu yetinirlikte ruh oburluğunun incelmiş bir biçimini görüyorum, yapmacık sadelikleri gibi buna da övgüye değer bulmuyorum.[1]

---

1 Montaigne der ki: "Konuşmayı, tartışmayı severim, ama az insanla ve kendi zevkim için severim. Çünkü büyüklerin önünde eğlence durumuna gelmek, herkesin önünde zekâ ve söz gösterişi yapmak bence şerefli bir insana hiç yakışmayan bir meslektir." Biri dışında, bizim bütün aydınlarımızın mesleği budur. (Rousseau'nun dışarıda tuttuğu aydın Diderot'dur.)

İşte ahlâkımız böyle bir saflık kazandı ve biz böyle iyi insanlar durumuna geldik. Böylesine hayırlı bir sonuçta edebiyat, bilim ve sanat kendi paylarına düşeni arayadursunlar. Ben yalnız bir düşüncemi ekleyeceğim: Uzak ülkelerden birinde oturan bir adam bizdeki bilimlerin durumuna, sanatlarımızdaki gelişmeye, sahne eserlerimizdeki inceliğe, davranış ve eylemlerimizdeki nazikliğe, sözlerimizdeki sürekli iyilikseverlik belirtilerine, sabahtan akşama kadar birbirlerine iyilik yapmaya uğraşır görünen, her yaştan, her sınıftan insanların gürültülü kaynaşmasına bakarak, biz Avrupalıların ahlâkı üzerine bir fikir edinmeye çalışırsa, bu yabancının varacağı fikir gerçeğin tam tersi olacaktır.

Hiçbir etkinin bulunmadığı yerde etken aramaya gerek yoktur; ama burada etki ortadadır; bozulma gerçekten vardır; bilimlerimiz ve sanatlarımız geliştikçe ruhlarımız bozulmuştur. Bu yalnız bizim çağımıza ait bir felâket midir, diyeceksiniz. Hayır baylar! İnsandaki gereksiz merakın doğurduğu kötülükler, yeryüzü kadar eskidir. Nasıl okyanus sularının alçalıp yükselmesi gece bizi aydınlatan gezegenin düzenli etkisine bağlıysa, namus ve ahlâkın akıbeti de bilim ve sanatların gelişmesine bağlıdır. Onların ışıkları ufkumuzda yükseldikçe erdemin kaybolduğu görülmüş ve aynı olay her çağda, her yerde olmuştur.

Eski Mısır'a dünyanın bu ilk okuluna, tunçtan bir göğün altında bereket saçan bu iklime, bir zamanlar Sesostris'in dünyayı ele geçirmeye çıktığı bu ünlü ülkeye bakın; felsefenin ve güzel sanatların anası olduktan az sonra Keykâvus'un, daha sonra Yunanlıların, Romalıların, Arapların, sonunda da Türklerin eline düşüyor.

Yunanistan'a, bir zamanlar Asya'yı bir kez Troya'da, bir kez de kendi yurtlarında yenmiş kahramanlarla dolu olan bu ülkeye bakın: Edebiyat ilk çağında henüz ahlâk düşüklüğünü bütün halkın yüreğine işletmemiştir; ama sanatların ilerlemesi, ahlâkın bozulması Makedonyalıların baskısı bir-

biri ardından geldi; her zaman bilgili, hep zevkine düşkün ve hep esir olan Yunanistan artık devrimlerinde efendi değiştirmekten başka bir şey yapamadı. Demosthenes'in bütün söz ustalığı lüksün ve sanatların uyuşturmuş olduğu vücudu diriltemedi.

Bir çobanın kurmuş ve çiftçilerin şereflere yükseltmiş olduğu Roma, Enninus ve Terentius'lar zamanında bozulmaya başlıyor. Ovidius'lardan, Catullus'lardan, Martialis'lerden, yalnız isimleriyle namuslu insanlarda endişe uyandıran bütün bu hayasız yazarlardan sonra önceleri erdemin tapınağı olan Roma, cinayetlerin yatağı, milletlerin yüzkarası ve barbarların oyuncağı oluyor. Dünyanın merkezi olan, bunca milletlere boyunduruk vurmuş Roma, sonunda boyunduruk altına giriyor ve düştüğü gün, bir vatandaşa "iyi zevkin hakemi" ünvanı verildiği günün arifesi oluyor.[1]

Bizans da öyle olmadı mı? Doğu İmparatorluğu'nun başkenti olan bu belde, dünyanın merkezi olacak durumdaydı; ve belki barbarlıktan çok, bir hikmet eseri olarak Avrupa'dan kovulan bilim ve sanatların sığınağı olmuştu. Sefahat ve ahlâksızlığın en utanılacak biçimleri, en kara hıyanetler, katiller, zehirler; topluca işlenen en korkunç cinayetler... İşte Bizans'ın tarihini dolduran olaylar; işte yüzyılımızın övündüğü bilgilerin çıkmış olduğu saf kaynak!

Ama eserleri gözümüzün önünde duran bir gerçeğin tanıtlarını niçin eski çağlarda aramalı? Asya'da bugün çok büyük bir ülke var ki, edebiyat orada büyük ilgi görmekte ve devletin en yüksek katlarına yol açmaktadır. Bilimler ahlâkı düzeltseydi, insanlara vatan için kan dökmeyi öğretseydi, mertliği artırsaydı, Çin'deki milletlerin bilge, özgür ve yenilmez olmaları gerekirdi. Oysa bu milletlerin yapmadıkları ahlâksızlık, işlemedikleri cinayet yoktur. Ne bakanlarının bilgisi, ne yasalarının sözde hik-

1 Bu ünvanı alan Petronius'tur. *(S.E.)*

meti, ne de bu geniş imparatorluktaki nüfusun çokluğu, onu bilgisiz ve kaba Tatarların boyunduruğu altına girmekten kurtarabildi. Öyleyse bütün bilginleri ne işe yaramış oldu? Onlara bol bol verdiği şereflere karşılık ne kazandı? Yoksa halkın köleliğe ve ahlâksızlığa düşmesi bir kazanç mı oldu?

Bu tablodan sonra boş bilgilerin buluşmasından uzak kalmış ve görevleriyle hem kendi mutluluklarını sağlamış hem de başka milletlere örnek olmuş nadir birkaç milletin ahlâk ve âdetlerine bakalım. Bu milletlerden birisi eski İranlılar olmuştur. Bizde bilim nasıl öğreniliyorsa bu garip millette de erdem öyle öğrenilirdi.

Bu millet Asya'yı kolayca ele geçirdi ve kurumların tarihini insanlara felsefi bir roman gibi okutmak şerefini yalnız o kazandı. Tarihe parlak övgülerle geçmiş olan İskitler de böyle bir milletti. Cermenler de öyleydi; zevk ve sefa içinde yaşayan aydın bir milletin cinayet ve rezaletlerini yazmaktan yorulmuş bir kalem[1] onların sadeliklerini, temiz yürekliliklerini ve erdemlerini içi açılarak anlatır. Roma da fakir ve bilgisiz olduğu zamanlar öyleydi. Son olarak, şu bildiğiniz dağlı millet de bugüne kadar öyle kalmıştır; kara günlerinin söndürmediği kahramanlığı, kötü örneklerin bozamadığı bağlılığı ile ünlüdür.[2]

Bu milletlerin, kafa çabalarına başka çabaları yeğlemiş olmaları budalalıklarından değildir. Başka ülkelerde işsiz birtakım insanların, hayatlarını iyi ve kötü üstüne tartışmakla geçirdikleri, birçok böbürlü ukalâların kendi kendilerini en parlak övgülerle yüceltip başka milletlere barbarlar deyip

---

1 Caesar'ın kalemi, *(S.E.)*

2 Bizim bir türlü kurtulamadığımız kötü alışkanlıkların adlarını bile bilmeyen mutlu halklardan burada söz açmaya cesaret edemiyorum. Montaigne, Amerika vahşilerinin basit ve doğal hayat düzenlerini yalnız Platon'un yasalarına değil, bütün felsefenin milletlerin yönetimi için düşünebileceği her biçime yeğlemekte duraksamaz.

geçtiklerini bilmiyor değillerdi; ama onların ahlâklarına baktılar ve düşünlerini bile bile küçük gördüler.[1]

Unutmayalım ki, Yunanistan'ın tam ortasında mutlu bilgisizliği kadar, akla uygun yasaları ile ünlü bir site, kahramanlıkları insanlığın sınırlarını aşmış, yarı tanrı olmuş insanların kurduğu bir cumhuriyet doğmuştur. Ey Isparta! Boş bir inancın lânetle andığı ülke! Kötülükler güzel sanatlarla birlikte Atina'ya girerken, zorba bir hükümdar orada bütün çabasını şairler şairinin eserlerini toplamaya harcarken, sen sanatçıları, bilimleri, bilginleri duvarlarından dışarı kovuyordun.

Olaylar bu ayrımı iyice ortaya çıkardı. Atina zarifliğin ve zevkin merkezi, hatipler ve filozofların ülkesi oldu. Orada yapıların inceliği dilin inceliğine uyuyor, her yanda en usta sanatçıların elleri mermere ve beze can veriyordu. Ahlâkın bozulduğu bütün çağlarda taklit edilecek olan o olağanüstü eserler hep Atina'dan çıkmıştır. Lakedaimon'un görünüşü o kadar parlak değildir. Orası için diğer milletler: "İnsanlar orada erdemli doğar, ülkenin havası bile sanki erdemin soluğuyla doludur" derlerdi. Bu insanlardan bize kahramanlıklarından başka anı kalmamıştır. Onların manevî anıtları bizim için Atina'dan kalan güzel mermerlerden daha az mı değerlidir?

---

1 Acaba Atinalıların kendileri, yargılarına tanrıların bile boyun eğdikleri en yüksek mahkemeden güzel söz söyleme sanatını uzaklaştırırken, bu sanat üstüne nasıl bir düşünce besliyorlardı? Tıp bilimini cumhuriyetlerinden kovan Romalıların bu bilim üstüne düşünceleri neydi? İspanyollar, nasılsa kalmış insanca bir düşünceyle, yasa adamlarının Amerika'ya geçmesini yasaklarken hukuk bilimi için ne düşünüyorlardı? Bu davranışlarıyla, âdeta zavallı Amerika yerlilerine yaptıkları bütün kötülükleri onarmış olmuyorlar mıydı? (a)

(a) "Kral Ferdinand, Batı Hint Adaları sömürgelerine muhacirler gönderirken, doğru bir düşünceyle, oraya hiçbir hukukçunun gitmesine izin vermedi. O da Platon gibi, hukukçularla hekimlerin bir ülke için muzır yaratıklar olduğuna inanıyordu."

Montaigne

Gerçi bazı bilgeler Atina'nın genel gidişine karşı koymuşlar ve Musalar diyarında ahlâksızlıktan kaçınabilmişlerdir. Ama onların en büyüğü ve en mutsuzu, zamanın bilginleri ve sanatçıları üstüne bakın ne diyor:

"Şairleri inceledim; bu adamlar yeteneklerini kendilerine ya da başkalarına zorla kabul ettiriyorlar, birer bilge geçiniyorlar, herkes de onları öyle biliyor, oysa hiç de böyle değiller.

Şairlerden sonra sanatçılara geçtim. Sanat içinde hiç kimse benim kadar bilgisiz değildi; sanatçıların çok güzel sırları olduğuna benden fazla inanan yoktu. Fakat gördüm ki onların durumu da şairlerinkinden daha iyi değil; onlar da aynı vehim içinde yaşıyorlar. İçlerinden en kudretli birkaç sanatçı memlekette yükseldi diye kendilerini insanların en akıllıları görüyorlar. Bu boş gururları benim gözümde bütün bilgilerini büsbütün değerden düşürdü. O kadar ki kendimi bir tanrı yerine koyarak kendime şu soruyu sordum: 'Olduğun gibi kalmak mı, yoksa onlar gibi olmak mı, onların bildiklerini bilmek mi, yoksa hiçbir şey bilmediğini bilmek mi istersin?' Kendime ve Tanrıya verdiğim cevap şu oldu: 'Olduğum gibi kalmak isterim.'

Doğrunun, iyinin ve güzelin ne olduğunu hiçbirimiz bilmiyoruz: Ne sofistler, ne şairler, ne hatipler, ne sanatçılar, ne de ben. Fakat aramızda şu ayrım var ki bu adamlar bir şey bilmedikleri halde her şeyi bildiklerini sanıyorlar; bense bir şey bilmemekle beraber hiç olmazsa bilmediğimden şüphe etmiyorum. Bundan da anlaşılıyor ki Tanrının bende gördüğü akıl ve hikmet üstünlüğü sadece benim bilmediğimi bilmediğimden emin oluşumdur."

İşte, tanrıların yanında insanların en akıllısı ve bütün Yunanistan'ın gözünde Atinalıların en bilgilisi saydığı adam böyle söylüyor; Sokrates bilgisizliği övüyor. Sanıyor musunuz ki, Sokrates yeniden doğup aramızda yaşasaydı bizim bilginlerimiz ve sanatçılarımız hakkında başka türlü düşünürdü? Hayır baylar; bu doğru adam bizim boş bilimlerimizi de kü-

çük görürdü. Bizi her taraftan saran kitap yığınlarının artmasına yardım etmezdi; ve kendi öğrencilerine olduğu gibi bizim çocuklarımıza da tek yol gösterici olarak erdeminin anısını bırakırdı. İşte güzel olan, insanları böyle eğitmektir.

Atina'da Sokrates, yurttaşlarının cesaretini yumuşatan, erdemlerini gevşeten o yapmacıklı ince fikirli Yunanlılara karşı amansız bir savaş açmıştı. İhtiyar Cato aynı savaşa Roma'da devam etti; ama bilimler, sanatlar ve fikir hokkabazlıkları yine rağbet kazandı; Roma filozoflar ve hatiplerle doldu; tarım hor görüldü; mezhepler türedi ve vatan unutuldu. Özgürlük, feragat, yasalara bağlılık gibi kutsal sözlerin yerini Epikuros'un, Zenon'un Arkesilaos'un isimleri tuttu. Kendi filozofları da diyor ki: "Aramızda bilginler yetişmeye başlayalı, iyi insanlar ortadan kayboldu."[1] O zamana kadar Romalılar erdemi yaşayışlarında göstermekle kalmışlardı: Erdemin bilimini yapmaya başladıkları gün her şey mahvoldu.

Ey Fabricius! İyi ki mezarından çıkıp da, kılıcınla kurtardığın Roma'yı, bütün fetihlerinden çok senin yüce adınla şeref kazanmış olan Roma'yı böyle süsler, gösterişler içinde görmedin. Senin büyük ruhun bu duruma kim bilir ne derdi! "Tanrılar!" diye haykırırdın, "nerede o tok gözlü, temiz yürekli insanların oturdukları kamış tavanlı kulübeler, toprak döşemeli evler! Nerede Roma'nın sadeliği! Bu uğursuz saraylar nereden çıktı? Bu acayip dil nedir? Nedir bu heykeller, bu tablolar, bu anıtlar? Çılgınlar, ne yaptınız? Siz, milletlerin efendisi, yendiğiniz zevk düşkünü insanların kölesi olmuşsunuz. Sizi lâf ebeleri yönetiyor! Yunanistan'da, Asya'da döktüğünüz kanlar, mimarları, ressamları, heykelcileri, tarihçileri zengin etmeye yaramış. Kartaca'dan aldığınız ganimetler bir flüt meraklısının eline düşmüş. Romalılar, çabuk bu amfiteatrları yıkın; kırın mermerleri; yakın bu tabloları; kovun bu size boyunduruk vuran, uğursuz sanatlarıyla ahlâ-

---

1 "Postquam docti prodierunt. Boni dosunt." *Seneca.*

kınızı bozan köleleri! Bu boş ustalıklarla başka eller ün kazansın! Roma'ya yaraşan tek ustalık, dünyayı fethetmek ve erdemi yaymaktır. Kineas[1] bizim Senatomuzu bir krallar meclisine benzettiği zaman hayran olduğu şey, bu boş gösterişler, incelikler değildi; orada dinlediği sözlerde, yararsız insanların işi ve gösterişi olan bu sudan belâgat yoktu. Kineas'a o kadar heybetli görünen şey ne idi? Vatandaşlar! Kineas sizin bütün zenginliklerinizin, sanatlarınızın yaratamayacağı bir sahneyi, yeryüzünde görülebilecek sahnelerin en güzelini görmüştü: Roma'ya baş olmaya ve dünyayı yönetmeye lâyık iki yüz erdemli insanın toplandığı bir yere girmişti."

Şimdi yüzyılları ve ülkeleri aşıp kendi memleketimizde, gözlerimizin önünde olup bitenlere bakalım. Yahut da hayır; bizi tiksindirecek olan bu çirkin görüntüleri bırakalım; başka başka adlar altında aynı şeyleri tekrarlamak zahmetine ne diye katlanalım? Ben Fabricius'un ruhunu boşuna çağırmadım: Bu büyük adama ne söylettim ki XII. Louis yahut IV. Henri'ye söyletemezdim?

Bizim aramızda Sokrates baldıran zehirini içmezdi, orası doğru, ama daha acı bir kupada ölümden bin beter alayları, hakaretleri içerdi.

İşte Tanrı hikmetinin bize uygun gördüğü bilgisizlikten kurtulmak için harcadığımız boş çabaların cezası her zaman böyle lükse, ahlâksızlığa ve köleliğe düşmek olmuştur. O hikmet, bütün yaptığı işlerin üzerine kalın bir örtü çekmekle bizi boş araştırmalara dalmaktan korunmak istemişti. Ama biz onun hangi dersinden yararlanmasını bildik? Yahut, hangi dersini ihmal ettik de başımıza belâ gelmedi? Milletler, şunu bilmiş olsun ki doğa, çocuğunun elinden tehlikeli bir silahı çekip alan bir ana gibi sizi bilimden korumak istemiştir. Bize açmadığı her sır, başımıza dert getirecek bir şeydir; bilgi edinmekte zahmet çekmemiz, onun en hayırlı ted-

---

[1] Tesalyalı devlet adamı, Pyrrhus'un nazırı.

birlerinden biridir. Böyle iken insanlar bozulmuş; ya bir de bilgili doğmak felâketine uğramış olsalardı o zaman ne kadar daha kötü olurlardı.

Bu düşünceler insanlık için ne kadar ağır, gurumuz için ne kadar ezici. Nasıl olur? Ahlâk bilgisizlikten mi gelir? Bilimle erdem birbirine aykırı şeyler midir? Böyle bir düşünceye inanmak insanı nerelere götürür? Doğru ama, insan bilgilerine hiç ölçüp biçmeden verdiğimiz iddialı ve göz kamaştırıcı değerlerin ne kadar anlamsız ne kadar boş olduğunu yakından görürsek, bu düşüncelerde hiç de aykırılık olmadığı meydana çıkar. O halde bilimlerin ve sanatların özlerine bakalım, ileri gitmelerinden neler doğabileceğini görelim ve tarihten çıkardıklarımızla düşüncelerimizin uygun düştüğü noktalarda artık gerçeği duraksamadan kabul edelim.

II

Mısırlılardan Yunanlılara geçmiş eski bir geleneğe göre bilimleri icat eden, insanların rahatına düşman bir tanrıdır.[1] Demek ki Mısırlılar, kendi yurtlarında doğan bilimler hakkında hiç de iyi bir düşünce beslemiyorlardı: Çünkü onlar bilimlerin hangi kaynaklardan çıktığını yakından görmüşlerdi. Gerçekten ister dünyanın eski tarihlerini karıştırın, ister şüpheli belgeleri felsefe yoluyla aydınlatın, insan bilgilerinin sanıldığı gibi güzel bir kaynağı olmadığını göreceksiniz. Astronomi, boş inançlardan doğmuştur; güzel söz söylemek hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik, boş bir meraktan ve hepsi birden, hattâ ahlâk bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki bilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü yanlarımızdır; iyi yanlarımızdan doğsalardı meziyetlerinden daha az şüphe ederdik.

Doğuşlarındaki kötülük, amaçlarına bakınca büsbütün ortaya çıkar. Lüks olmasaydı, lüksün beslediği sanatları ne yapardık? Haksızlıklar olmasaydı, hukuk bilimi ne işimize

1 Prometheus efsanesindeki anlam açıktır: Onu Kafkasya'nın bir dağına çivileyen Yunanlılar, her halde Mısırlıların bilgi tanrısı Teuthus'tan iyi saymıyorlardı. Eski bir masalda şu vardır: "Orman tanrısı ateşi ilk gördüğü zaman onunla kucaklaşıp güreşmek istedi; ama Prometheus ona bağırdı ve dedi ki: 'Orman tanrısı, çenendeki sakaldan olursun, çünkü ona dokunan yanar.'"

yarardı? Zalim hükümdarlar, savaşlar, isyanlar olmasaydı tarih ne olurdu? Kısacası herkes yalnız insanlık görevlerini ve doğal ihtiyaçlarını düşünseydi, yalnız vatanını, mutsuz insanları ve sevdiklerini korumaya zaman bulsaydı, hayatını bu boş düşüncelere dalmakla geçirmek kimin aklına gelirdi? Biz gerçeğin saklandığı kuyunun duvarlarına asılıp ölmek için mi yaratıldık? Yalnız bu düşünce, kendini felsefeye verip gerçekten bilgi edinmek, isteyen insanı daha ilk adımlarında durdurmalıdır.

Bilim araştırmalarında ne tehlikeler, ne çıkmaz yollar vardır! Gerçeğe ulaşmak için, ondan gelecek iyilikten bin kez daha zararlı nice yanlışlıklardan geçmek gerekiyor! Bu işte zararlı olduğumuz ortada: Çünkü yanlış sonsuz biçimlere girebilir; doğru ise yalnız bir türlü olur. Zaten gerçeği gerçekten ve yürekten arayan nerede? En iyi niyetlerle yola çıksak bile, bulduğumuz şeyin doğru olduğundan nasıl emin olabiliriz?[1] Bütün bu karışık duygularımız arasında, doğruyu kestirecek olan kriteryum ne olacak? İşimiz rast gidip sonunda gerçeği bulsak bile onu iyiye kullanmasını bilecek miyiz? İşte işin en güç tarafı budur.

Amaçları bakımından boş olan bilimlerimiz etkileri bakımından çok daha zararlıdırlar. İşsizlikten doğdukları için onlar da işsizliği besler; topluma verdikleri ilk zarar, bir defa geçince artık geri gelmeyen vakitlerin yitirilmesidir. Siyasette de ahlâkta olduğu gibi, iyilik etmemek kötülük etmektir. Yararlı olmayan her yurttaş zararlı bir insan sayılır. Söyleyin bana ünlü filozoflar, siz ki bize boşlukta cisimlerin niçin birbirini çektiğini, gezegen yıldızların dönüşlerinde oranlarını, birleşme, ayrılma, gerileme noktalarının nasıl eğriler çizdiğini, in-

---

1 İnsan ne kadar az bilirse o kadar çok bildiğini sanır. Peripatetisyenler bir şeyden şüphe ediyorlar mıydı? Descartes evreni küpler ve girdaplarla kurmuyor muydu? Bugün Avrupa'da en küçük bir fizikçi var mı ki elektrik denilen esrarlı kuvveti çarçabuk açıklamasın? O kuvvet ki gerçek filozofları belki hep ümitsizliğe düşürecektir.

sanın nasıl her şeyi Tanrıda gördüğünü, ruhla bedenin nasıl iki çalar saat gibi birbirine dokunmadan uyuştuğunu, hangi yıldızlarda hayat olabileceğini, hangi böceklerin inanılmaz bir şekilde çoğaldığını öğrettiniz;[1] siz ki bizi bu kadar yüksek bilgilere ulaştırdınız, şu sözüme cevap verin: Bütün bunların hiçbirini bize öğretmemiş olsaydınız, yeryüzünde daha az kalabalık mı olacaktık? Daha mı kötü yönetilecektik? Daha az güçlü, daha az sağlıklı, daha az ahlâklı mı olacaktık? Yarattığınız eserlerin değeri üzerinde bir düşünün; en büyük bilginlerimizin, en iyi vatandaşlarımızın eserleri bu kadar az işimize yaradığına göre, devletin gelirini boşu boşuna sömüren o meçhul yazarlar, işsiz edebiyatçılar sürüsü hakkında ne düşünelim dersiniz?

İşsiz mi dedim? Keşke işsiz olsalardı! O zaman ahlâk daha temiz kalır, toplum daha rahat yaşardı. Ama kendilerini beğenmiş bu boş adamlar parlak sözleriyle her tarafa girer çıkarlar; uğursuz paradokslarıyla inancı temelinden yıkar, erdemi kökünden çürütürler; din ve vatan gibi eski sözcüklere dudak bükerler; bütün sanatlarını ve felsefelerini insanların kutsal saydığı her şeyi baltalamaya, kötülemeye harcarlar. Bunu erdemden ve imandan nefret ettiklerinden yapmazlar: Bu adamlar herkesin inandığı şeye düşmandırlar. Onları dinsizler arasına katın, hemen kiliseye dua etmeye koşarlar. Ah, bu parlamak hırsı, insana neler yaptırmaz!

Zaman kaybı büyük bir zarardır; ama bilim ve sanatlar çok daha büyük zararlar getirir. Örneğin: Lüks; o da işsizlikten ve insanın kendini beğenmesinden doğar. Lüksün bilim ve sanatlardan ayrıldığı pek az görülür; bilim ve sanatların lüksten ayrıldığı ise hiç görülmemiştir. Durmadan garip fikirler doğuran filozoflarımız, bütün yüzyılların deneylerine aykırı olarak, lüksün devletlere kudret getirdiğini ileri sürerler,

---

1 Burada Newton, Kepler, Malebranche, Leibniz gibi bilgin ve düşünürler söz konusudur. *(S.E.)*

biliyorum; ama lüks vergisi üstüne yasaların bir zorunluluktan doğduğunu unutan bu filozoflar, imparatorlukların yaşaması için ahlâk düzgünlüğünün şart olduğunu, lüksün ise ahlâk düzgünlüğü ile hiç uzlaşamadığını inkâr mı edecekler? Lüksün her zaman zenginliğin sembolü olduğunu, hattâ isterlerse, zenginliğin artmasına yardım ettiğini kabul edelim: Zamanımıza pek yaraşan bu paradokstan çıkaracağımız düşünce nedir? Her ne pahasına olursa olsun zenginleşmek istenirse, erdem ne olur? Eski devlet adamları hep erdemden ahlâktan söz ederlerdi; bizimkiler yalnız ticaretten, paradan söz ediyorlar. Kimisi size filân memlekette bir insanın, Cezayir'de kaç paraya satılırsa o kadar değeri olduğunu söyler; kimisi de, bu hesabı ileri götürerek, bazı memleketlerde insan değerinin hiç yahut hiçten de aşağı olduğu sonucuna varır. İnsanlara hayvan sürüleri gibi değer biçiyorlar... Onlara göre bir insanın devletçe değeri, harcadığı paradır: Bu hesaba göre bir Sybarisli otuz Ispartalı demektir. Ama, sorarım size, bu iki cumhuriyetten hangisi, Isparta mı, Sybaris mi, bir avuç köylüye boyun eğdi? Hangisi bütün Asya'yı titretti?

İran satraplarının en küçüğünden daha fakir bir prens[1] otuz bin kişi ile Keyhusrev'in hükümdarlığını elinden aldı. Milletlerin en fakiri olan İskitler, dünyanın en kudretli hükümdarlarından birine karşı koydular. İki ünlü cumhuriyet dünya imparatorluğu için savaştı; birisi çok zengin, öteki çok fakirdi: Fakiri yendi, zengini yenildi. Roma İmparatorluğu da, dünyanın bütün zenginliklerini sömürdükten sonra, zenginliğin ne demek olduğunu bile bilmeyen insanların eline düştü. Franklar Galya'yı, Saksonlar İngiltere'yi ele geçirdikleri zaman cesaret ve fakirliklerinden başka hazineleri yoktu. Koyun postlarından başka bir şeyde gözleri olmayan birkaç yüz fakir dağ köylüsü, mağrur Avusturya'yı ezdikten sonra, Avrupa'nın en büyük krallarını korkutan zengin ve heybetli

---

1 Dâra. *(S.E.)*

Burgonya Dükalığı'nı yere serdi. Charles Quint'in vârisi bütün kudreti, tedbirleri ve üstelik Amerika'nın bütün hazineleriyle bir avuç balıkçının önünde tutunamadı. Devlet adamlarımız lütfen hesaplarını biraz bıraksınlar da bu örnekler üzerinde düşünsünler; ve artık anlasınlar ki para ile her şey satın alınır, ama ahlâk ve vatandaş satın alınmaz.

Bu lüks meselesinde asıl düşünülecek nokta hangisidir? İmparatorluklara gereken, parlak ve süreksiz olmak mıdır, yoksa erdemli ve sürekli olmak mı, mesele budur. Parlak dedim, ama nasıl parlak? Ruhlarda parlamak isteği hiçbir zaman namuslu olmak isteğiyle bir arada yaşayamaz. Hayır, bir sürü küçük ve boş kaygılarla alçalmış ruhların büyük şeylere yükselmeleri mümkün değildir. Buna kudretleri olsa bile cesaretleri yoktur.

Her sanatçı alkışlanmak ister. Beraber yaşadığı insanların övgüleri onun için en değerli armağandır. Bugünkü gibi, bilginlerin moda olduğu, eğlence düşkünü bir gençliğin zevklere hükmettiği, erkeklerin kadınlara kul köle olup onların istediği gibi yaşadığı,[1] kadınların ürkek huylarına uygun gelmediği için dram şiirinin şaheserlerine, müzik hârikalarına değer verilmediği bir çağda ve ülkede doğmak felâketine uğramış bir sanatçı kendini beğendirmek için ne yapar? Ne mi yapar, baylar? Dehasını zamanın düzeyine indirir; ölümünden çok sonra beğenilebilecek eşsiz eserler yaratacak yerde, yaşadığı sürece hoşa gidecek eserler vermeye çalışır. Söyleyin ünlü Arouet,[2] bizim sahte nezaketimize uymak için nice kud-

---

1 Kadın cazibesinin kendiliğinden kötü bir şey olduğunu düşünmekten uzağım. Bu cazibeyi, doğa, kadınlara insanlığın mutluluğu için vermiştir; iyi yönetilirse, bugünkü kötülükleri oranında iyilikleri olabilir. İnsanlığın yarısı olan ve öteki yarısına dediğini yaptıran kadınlara verilecek daha iyi bir terbiyeden toplum için nice yararlar doğabileceğini henüz gerektiği gibi takdir edemiyoruz. Erkekler her zaman kadınların istediği gibi olacaklardır: Büyük ve erdemli olmalarını istiyorsanız, kadınlara büyüklüğün ve erdemin ne olduğunu öğretin. Bu konunun gerektirdiği ve vaktiyle Platon'un vardığı düşüncelerin, böyle bir ustaya ve böyle büyük bir meseleye yaraşan bir yazar tarafından ele alınması pek yararlı olacaktır.

2 Voltaire. *(S.E.)*

retli ve erkekçe güzellikleri feda ettiniz! Kadınların hoşuna giden bir sürü küçük şeylere kapılmak, sizi ne büyük işler görmekten alıkoydu!

İşe lüks yüzünden bozulan ahlâk böylece zevkin de bozulmasının nedeni olur. Yüksek istidatlı insanlar arasında rastlantıyla sağlam ruhlu bir sanatçı çıkar da zamanının düşüncelerine uymaya, çocukça eserlerle kendini küçültmeye razı olmazsa, vah haline! Bir köşede unutularak yoksulluk içinde ölür. Carle, Pierre,[1] sizin soylu ve kutsal resimlerle tapınaklarımızın ihtişamını artırmak için yaratılmış fırçanız pek yakında elinizden düşecek; yahut bir salon mobilyasına şehvet kabartan resimler yapmak bayağılığına katlanacaktır. Ve sen, eşsiz Pigalle, Praksiteles'lerin, Phydias'ların rakibi, (sen ki Eskiler arasında yaşasaydın sana, putperestliklerini hoşgörüyle karşılatacak kadar güzel tanrılar yaptırırlardı), sen de bir maymun heykelinin karnını yontmaya razı olacaksın, yahut da büsbütün işsiz kalacaksın!

Ahlâk üzerinde düşünürken, ilk çağların sadeliğini anmamak mümkün değildir. O çağlar yalnız doğanın eliyle süslenmiş güzel bir kıyıdır: Her an biraz daha uzaklaştığımız bu kıyıya dönüp dönüp üzüntüyle bakarız. Her işlerini tanrıların gözü önünde yapmaktan zevk alan insanlar, o zaman kulübelerinde, tanrılarla birlikte yaşarlardı. Kötülük başlayınca insanlar, bu rahat kaçıran seyircilerden usandılar ve onları heybetli tapınaklara koyup kendilerinden uzaklaştırdılar. En sonunda tanrıları bu tapınaklardan da attılar ve içlerine kendileri yerleştiler. Daha doğrusu, tanrıların tapınakları vatandaşların evlerinden ayırt edilmez oldu. İşte o zaman ahlâk bozukluğu son haddine vardı. Kötülüklerin en ileri gittiği zaman, onların, büyüklerin sarayları önünde mermer sütunlar üzerine dikildiği, Korinthos başlıklarına kazıldığı zaman olmuştur.

---

1 Carle ve Pierre Vanloo: On sekizinci yüzyıl Fransız ressamlarından. *(S.E.)*

Hayatta rahatlıklar arttıkça, sanatlar ilerledikçe, lüks her tarafa yayıldıkça, mertlik bozuluyor; askerlik değerleri kayboluyor: Bu da yine, kapanık odalarda türeyen bilimlerin ve sanatların işidir. Gotlar Yunanistan'ı yağma ettikleri sırada bütün kitapların yangından kurtulmasına, içlerinden birinin ortaya attığı şu fikir sebep oldu: "Düşmanlarımızı askerlikten uzaklaştırmaya birebir olan bu eşyayı kendilerine bırakalım; oturdukları yerde kalıp onlarla boşu boşuna oyalansınlar."

VIII. Charles, Toskana'yı ve Napoli'yi, hemen hiç kılıcına el sürmeden ele geçirdi; yanındakiler bu umulmadık başarıyı İtalya prenslerinin ve soylularının gürbüz ve savaşçı olmaya çalışacak yerde, ince fikirler ve bilgilerle vakit geçirdiklerine yordular. Bu iki fıkrayı anlatan sağduyulu insan[1] diyor ki: "Gerçekten, bütün bu örnekler bize şunu öğretiyorlar: Savaşa hazırlayan düzende ve ona benzer daha başka düzenlerde, bilimlerle uğraşmak yüreklere dirilik ve sağlık vermekten çok, onları yumuşatıp kadınlaştırmaya yarıyor."

Romalılar, tabloları, gravürleri, süslü vazoları anlatmakta, güzel sanatları yaymakta ileri gittikçe askerlik değerlerinin söndüğünü gizlememişlerdir. Sanki Tanrı bu memleketin her zaman başka milletlere ibret olmasını istemiş gibi, birkaç yüzyıl önce İtalya'nın yeniden kazanmaya başladığı savaşçılık ünü, Medici'lerin yükselmesi ve bilimlerle sanatların gelişmesiyle bir kez daha ve belki de artık dirilmemek üzere tarihe karışmıştır.

Eski Yunun cumhuriyetleri, kurumlarının çoğunda görülen parlak hikmete uyarak vatandaşları evlerine kapayıp uyuşturan, bedeni çökertip az zamanda ruhun gücünü de körleten hareketsiz zanaatları yasak etmişlerdi. Gerçekten, en küçük bir ihtiyaç karşısında bunalan, en hafif bir zahmetten kaçan insanların açlık, susuzluk, yorgunluk, tehlike ve ölüm karşısında ne duruma geleceklerini düşünün! Bir asker,

---

1 Montaigne. *(S.E.)*

hiç alışık olmadığı bunaltıcı işlere hangi yürekle katlanabilir? Ata binmeye bile gücü yetmeyen subayların buyruğu altında askerler hangi coşkunlukla durmadan yürüyebilirler? Bana itiraz edip zamanımızda bilimsel bir biçimde düzene sokulmuş modern savaşçılardan söz etmeye kalkışmasınlar. Onların bir savaş günü gösterdikleri yararlığı över dururlar; ama insan gücünü aşan işlere, büyük sıcaklara, soğuklara, kötü havalara nasıl katlandıklarından söz eden yoktur. Biraz güneş, biraz kar, ufak tefek bazı şeylerden yoksunluk, bizim bu ordularımızın en iyisini birkaç gün içinde darmadağın edebilir. Siz, yürekli askerler! İşitmeye hiç de alışık olmadığınız gerçeği bir kez olsun işitmeye katlanın. Yüreklisiniz, biliyorum; Annibal sizinle Cannae'de yahut Trasymene'de muzaffer olurdu; sizinle Caesar, Rubico'yu geçip memleketini hükmü altına sokabilirdi; ama sizinle ne Annibal Alp dağlarını aşabilir, ne de Ceasar sizin atalarınızı yenebilirdi.

Savaşı kazandıran yalnız çarpışmalar değildir ve kumandanlar için, çarpışmalarda kazanmaktan daha üstün bir sanat vardır. Bir insanın hiç korkmadan ateşe atılması, çok kötü bir subay olmasına engel değildir. Neferin bile, o kadar yürekli olacağına, biraz daha güçlü, biraz daha dayanıklı olması belki daha iyidir: Yüreklilik onu ölümden korumaz ki. Devlet için, ordularının hastalıktan, soğuktan yok olmasıyla düşmanın kılıcından geçmesi arasında ne fark vardır!

Bilimler ve sanatlar askerlik değerleri kadar ahlâk değerleri için de zararlıdır. Hayatımızın daha ilk yıllarından kafalarımıza yerleşen anlamsız bir eğitim, düşüncemizi kötü bir yola sokuyor. Her tarafta açılmış büyük kurumlarda, birçok masraflarla yetiştirilen gençlere, asıl ödevlerinden başka, öğretilmeyen şey yoktur. Çocuklarımız kendi dillerini bilmezler, ama hiçbir yerde konuşulmayan başka diller öğrenirler; anlamlarını zor anladıkları mısralar düzerler; doğruyu yanlıştan ayırt etmesini bilmezler, ama onları, aldatıcı düşünce oyunlarıyla kimsenin anlayamayacağı bir duruma sokmak sanatını edinirler; mertlik, hakseverlik, fedakârlık, insanlık,

yiğitlik kelimelerinin ne olduğunu bilmezler; güzel yurt sözü kulaklarına hiç çalınmaz; Tanrının adını işitirler, ama ondan çekinmez, sadece korkarlar.

Bir bilge[1] der ki: "Ben öğrencimin, vaktini top oynamakla geçirmesine razıyım; hiç olmazsa gürbüzleşir. Biliyorum, çocuğu bir şeyle uğraştırmak gereklidir, ve boş oturmak çocuklar için en büyük tehlikedir. Öyleyse ne öğrensinler diyeceksiniz; bu da sorulur mu? Adam olunca ne yapacaklarsa onu öğrensinler; unutacakları şeyi değil.[2]

---

1 Montaigne. (*S.E.*)

2 En büyük krallarının anlattığına göre, Ispartalılar böyle bir eğitim görürlerdi. Montaigne diyor ki: "Lykurgos'un kurduğu eşsiz ve korkunç derecede mükemmel düzende çocukların yetiştirilmesine büyük bir itina gösterildiği halde, hem de Yunanistan gibi bir yerde bilimlere pek az yer verilmesi, üstünde çok düşünmeye değer bir noktadır. Isparta'nın mert gençliği sanki erdemden başka hiçbir boyunduruk altına girmek istemiyormuş gibi, ona bizim bilim öğretmenleri değil, yalnız cesaret, soğukkanlılık ve adalet öğretmenleri aranıyordu."
Aynı yazar, bakın, eski İranlılardan nasıl söz ediyor: "Platon'un anlattığına göre İran şahlarının büyük oğulları şöyle eğitilirmiş: Çocuk doğunca kadınlara değil, değerleriyle şahın yanında en yüksek mevkilere çıkmış hadım ağalarına verilirmiş. Bunlar çocuğun güzel ve gürbüz bir bedeni olmasına çalışır, daha yedi yaşında iken ata binmeyi ve ava gitmeyi öğretirlermiş. Çocuk on dört yaşına girince onu dört kişinin eline verirlermiş: Bunlardan birincisi milletinin en akıllı, ikincisi en doğru, üçüncüsü en sabırlı, dördüncüsü en yürekli adamı olurmuş. Birincisi ona dini, ikincisi doğru olmayı, üçüncüsü hırslarını yenmeyi, dördüncüsü hiçbir şeyden korkmamayı öğretirmiş." Yani hepsi onun iyi bir insan olmasına çalışır, hiçbiri bilgin olmasına çalışmazmış.
"Ksenophon'da Astyages Keyhusrev'e, son dersinde neler öğrettiğini sorar; o da şunları söyler: 'Okulumuzda uzun boylu bir çocuğun küçük bir başlığı, kısa boylu bir çocuğun da büyük bir başlığı vardı. Uzun boylu ötekinin başlığını çekip aldı ve ona kendi başlığını verdi. Öğretmen bu meselede beni hakem yaptı: Ben de bu değişmeyi yerinde buldum; çünkü başlıklar ikisine de böyle daha iyi yakışıyor. Bunun üzerine öğretmen bana hata ettiğimi anlattı: Ben yalnız yakışıklığa bakmıştım; oysa, önce adaleti düşünmek gerekliydi: Adaletse kimsenin malının zorla alınmamasını emrediyordu.' Uzun boylu çocuk kırbaçlanarak cezasını çekmiş; tıpkı bizim köyde, Yunanca, filân fiilin filân zamanının filân şahsını bilmeyen çocuğun kırbaçlandığı gibi!
Bizim hoca ağzıyla kuş tutsa beni kendi okulunun bu okuldan daha iyi olduğuna inandıramaz."

Montaigne.

Bahçelerimiz heykellerle, galerilerimiz tablolarla doludur. Halka beğendirilmek istenen bu sanat şaheserlerinde neler tasvir ediliyor dersiniz? Vatanı koruyanlar mı? Yahut vatanı değerleriyle zenginleştirmiş insanlar mı? Hayır, Bu eserlerde, insanın aklının ve duygularının düştüğü bütün sapkınlıklar tasvir edilmiştir. Yunan mitolojisinden özene bezene çıkarılmış olan bu tasvirler çocuklarımıza genç yaşlarında merakla seyrettirilir. Bundan maksat, okumayı bile öğrenmezden önce gözlerinin önüne ahlâksızlık örnekleri koymak olsa gerektir.

Bütün bu kötülükler, bilim ve sanat değerlerinin yükselmesi ve ahlâk değerlerinin alçalmasıyla insanlar arasına giren eşitsizlik belâsından değil de neden doğmuştur? İşte bütün öğrenimlerimizin en açık etkisi ve en tehlikeli sonucu budur. Artık bir insanın namuslu olup olmadığına değil, bir sanata kabiliyeti olup olmadığına bakılıyor; bir kitabın yararlı olması değil, iyi yazılmış olması isteniyor. Parlak zekâ insanı bütün nimetlere kavuşturuyor; erdem ise hiçbir şeref getirmiyor. Güzel söylevlere yüzlerce armağan veriliyor; güzel eylemlere ise hiçbir şey verildiği yok. Ama söyleyin, bu akademinin birincilik vereceği söylevlerin en iyisinin kazanacağı şeref, bu armağanı ortaya koymuş olmanın şerefiyle kıyaslanabilir mi?

Bilge adam talihin ardından koşmaz; ama şan ve şerefe karşı duygusuz da değildir. Bunların pek haksızca dağıtıldığını görünce erdemli insanın çabası gevşer, yoksulluk içinde unutularak söner gider. Oysa bu insanın ruhundaki kudret biraz olsun şeref kazanma isteği ile harekete gelip topluma yararlı olabilirdi. İşte hoş yetenekleri yararlı yeteneklerden üstün tutmanın eninde sonunda her yerde vereceği sonuç budur; bilimlerin ve sanatların yeniden kurulduğu zamandan beri geçirdiğimiz deneyler bunu açıkça göstermiştir... Fizikçilerimiz, matematikçilerimiz, kimyacılarımız, astronomlarımız, şairlerimiz, müzikçilerimiz, ressamlarımız var; ama değerli yurttaşlarımız yok; yahut varsa bile onlar hor görül-

mekte, ıssız köylerimizde yoksul ve perişan sürünmektedirler. İşte bize ekmek, çocuklarımıza süt veren insanların düştükleri durum ve bizden gördükleri saygı budur.

Bütün bunlara rağmen itiraf ederim ki, kötülük henüz olabileceği kadar büyük değildir. Tanrının hikmeti, birçok zararlı otların yanında yararlı otlar da yaratmakla, birçok zehirli hayvanların bünyesine, onların açacakları yaranın merhemini de koymakla, kendisinin yeryüzünde bakanları demek olan büyüklere bu tedbirini taklit etmeyi öğretmiştir. Onlardan aldığı dersledir ki, şan ve ünü yüzyıldan yüzyıla artacak olan o büyük hükümdar[1] yüzlerce kötülüğün kaynağı olan bilim ve sanatların içinden bu ünlü akademileri çıkardı. Hem insan bilgilerinin tehlikeli kaynaklarını hem de ahlâkın kutsal hazinesini korumaya memur olan bu kurumlar onları en temiz taraflarıyla yaşatmaya dikkat eder ve üyelerini en temiz insanlar arasından seçerler.

Ünlü kralın büyük vârisinin[2] kuvvetlendirdiği ve bütün Avrupa krallarının taklit ettiği bu hikmetli kurumlar hiç olmazsa, düşünce adamlarının daha fazla bozulmasını önleyeceklerdir. Akademilere girmek şerefini kazanmak isteyenler kendilerini düzeltmeye, lekesiz bir ahlâk ve yararlı eserlerle bu şerefe lâyık olmaya çalışacaklardır. Edebî değeri mükâfatlandırmak için açtıkları yarışmalarda yurttaşların yüreklerinde erdem sevgisini uyandıracak konuları seçmesini bilen akademiler bu sevginin kendilerinde yaşadığını gösterecek ve insanlara yalnız güzel bilgiler değil, yararlı öğütler de veren bilginleri bir arada görmek, milletler için bulunmaz ve doyulmaz bir zevk olacaktır.

Görülüyor ki bana, akademilerle itiraz edilemez: Onların varlığı benim için yeni bir delildir. Bu kadar tedbir alınması tedbirin gerekli olduğunu gösteriyor; dert olmayan yerde de-

1 XIII. Louis. *(S.E.)*
2 XIV. Louis. *(S.E.)*

va aranmaz. Kaldı ki bulunan devalar da yetersizlik yüzünden henüz basit birer ilâç niteliği taşımaktadır. Bilginleri korumak için açılan bunca kurumlar, bilimlerin değerini daha çok artırarak zihinleri büsbütün kültüre götürebilir. İnsan, alınan tedbirlere bakınca, memlekette çiftçilerin pek fazla, filozofların pek az olmasından korkulduğunu sanır. Burada tarımla felsefeyi kıyaslamak istemiyorum: Buna kimse dayanamaz. Yalnız şunu soracağım: Felsefe nedir? En tanınmış filozofların kitaplarında bulduğumuz nedir? Bu hikmet âşıklarının bize verdikleri dersler nelerdir? Onları dinlerken insan kendini bir pazar yerinde avaz avaz müşteri çağıran bir sürü madrabaz arasında sanır; her biri: Bana gelin, bana gelen aldanmaz, diye bağırır durur. Kimi cisimlerin var olmadığını, her şeyin kafamızda var olduğunu iddia eder; kimi maddelerden gayrı varlık olmadığını ileri sürer ve, Tanrı dünyanın kendisidir, der; birisi ispata kalkar ki dünyada iyilik kötülük yoktur, iyilik ve kötülük birer kuruntudan ibarettir; öteki der ki, insanlar birer canavardır, birbirlerini parçalayıp yemeleri suç sayılmaz.[1] En büyük filozoflar, bu yararlı dersleri yalnız kendi dostlarınıza, kendi çocuklarınıza verseniz ne olur! Hem siz fikirlerinizin meyvasını daha çabuk elde edersiniz, hem de bizim çocuklarımız sizin mezhebinize girmek tehlikesinden kurtulmuş olurlar.

İşte hayatlarında herkesten itibar gören, öldükten sonra da ölmezliğe kavuşan büyük adamlar! İşte onlardan aldığımız ve ilettiğimiz hikmet dolu düşünceler! İnsan aklının bütün sapkınlıklarına düşmüş olan Yunanlılardan kalan eserler, Hıristiyanlıkta matbaanın çıkardığı utanılacak eserlerin yanında hiç kalır. O zaman henüz, insan kafasının bütün saçmalarını ebedileştirme sanatı icat edilmemişti: Ama matbaa harfleri sayesinde artık Hobbes'ların, Spinoza'ların teh-

---

1 Burada Berkeley, Gassendi, Spinoza, Hobbes gibi filozoflar düşünülmüştür. *(S.E.)*

likeli hayalleri hep ortada kalacaktır.[1] Ey ünlü eserler, kırlarda yaşayan bilgisiz atalarımızın düşünemeyeceği yüksek kitaplar, haydi siz de, yüzyılımızın bozulmuş ahlâkını yansıtan daha tehlikeli birçok eserlerle birlikte torunlarımıza gidin; gelecek yüzyıllara bilim ve sanatların gelişmesinden bizim neler kazandığımızı sadakatle anlatın! Sizi okurlarsa, bugün bizi düşündüren bu sorun üzerinde hiç de duraksamayacaklar ve bizden daha akılsız değillerse, ellerini göğe kaldırıp acı bir hayal kırıklığı içinde şöyle diyeceklerdir: "Ey ruhlarımızı elinde tutan ulu Tanrı, sen bizi babalarımızın bilgilerinden ve uğursuz sanatlarından kurtar; bize bilgisizliğimizi, saflığımızı, fakirliğimizi geri ver; bizi mutlu edebilecek olan, senin de en değerli saydığın bu nimetlerdir."

Bilimler ve sanatlardaki ilerleme gerek mutluluğumuza bir şey katmamış, ahlâkımızı bozmuş, bu yüzden zevkimizi de berbat etmiş olduğuna göre, kendi yollarında ileri bile gitmemiş olan sayısız yazar taslaklarına ne diyeceğiz? Onlar ki bilim ve sanatların tapınağına herkesi yaklaştırmayan engelleri, bilgilere varmak isteyenleri sınamak için doğanın çıkardığı zorlukları ortadan kaldırmışlar; çalma çırpma eserleriyle bilimlerin kapılarını saygısızca kırmışlar, lâyık olmadıkları bir tapınağı bayağı bir kalabalıkla doldurmuşlardır. Oysa,

1 Matbaanın Avrupa'da doğurduğu müthiş karışıklığa bakılacak olursa ve her gün artan kötülüklerin gelecekte nereye varacağı düşünülürse kolayca tahmin edilebilir ki, hükümdarlar bu korkunç sanatı memleketlerine sokmakta gösterdikleri çabayı, onu dışarı atmakta da göstereceklerdir. Sultan Ahmet, sözde izan sahibi birkaç kişinin ısrarlarına dayanamayarak İstanbul'da bir matbaa kurulmasına razı olmuştu: Fakat yazılar basılmaya başlar başlamaz bu matbaayı yıkmak ve âletlerini bir kuyuya atmak zorunda kaldılar. Bir rivayete göre Halife Ömer, İskenderiye Kütüphanesi'nin ne yapılacağını soranlara şöyle cevap vermiş: "Bu kütüphanedeki kitaplarda Kuran'a aykırı şeyler varsa kötü kitaplardır; yakılmaları gerekir. Onlar da Kuran'ın söylediklerini söylüyorlarsa yine yakılsınlar; çünkü Kuran varken onlar gereksizdir." Bilginlerimiz bu düşünceyi, mantıksızlığın son haddi diye gösterirler. Halbuki Ömer'in yerine Büyük Gregorius'u, Kuran'ın yerine de İncil'i koyun: Kütüphane yine yakılabilirdi ve bu belki de ünlü papanın hayatında yaptığı en iyi iş olurdu.

edebiyatta ileri gidemeyecek olanların daha başlangıçta geri dönmeleri ve topluma yararlı olacak işlere atılmaları gerekirdi. Bütün hayatında kötü bir ozan, sönük bir matematikçi kalacak bir adam, belki büyük bir kumaş fabrikacısı olabilirdi. Doğanın, çırak yetiştirmek için yarattığı insanların ustaya ihtiyaçları olmamıştır. Verulam'lara,[1] Descartes'lara, Newton'lara, insanların bu ünlü rehberlerine kimse rehberlik etmemiştir. Hangi rehber onları dehalarının götürdüğü yere götürebilirdi? Küçük hocalar, onların düşüncesini kendi dar kafalarının çemberine sokup daraltmaktan başka bir şey yapamazlardı. Onlar çalışmayı ilk rastladıkları zorluklardan öğrenmişler ve aştıkları büyük mesafeleri bu zorlukları yene yene aşmışlardı. Bilim ve sanatlarla uğraşmalarına izin verilecek kimseler, kendilerinde büyük ustaların izlerinde yürümek ve onlardan ileri gitmek kudretini bulan sayılı insanlar olmalıdır. İnsan zekâsının anıtlarını dikmek yalnız bu birkaç kişinin hakkıdır; ama bu insanların dehalarıyla her şeyi aşmaları isteniyorsa, ümitlerini aşan hiçbir şeyin de bulunmaması gereklidir; onlar yalnız böyle bir teşvike muhtaçtırlar. Ruh hiç farkında olmadan uğraştığı işlerin düzeyine alçalır veya yükselir: Büyük adamları yaratan büyük fırsatlardır. Hatiplerin en büyüğü[2] Roma'da konsül, filozofların belki en büyüğü[3] İngiltere'de şansölye olmuştur. Bunlardan birine herhangi bir üniversitede bir kürsü, ötekine akademilerin birinde ufak bir ücret verilmiş olsaydı, eserleri, bulunacakları durumdan dolayı hiç zarar görmez miydi sanıyorsunuz? Krallar meclislerine, düşüncelerinden yararlanacakları en değerli insanları almaya tenezzül buyursunlar; büyüklerin gururundan doğmuş olan bir boş inanca uyarak, "Halkı yönetmek onu aydınlatmaktan zordur" demesinler: İnsanları iyi-

1 Bacon.
2 Cicero. *(S.E.)*
3 Bacon. *(S.E.)*

liğe kendi istekleriyle götürmek zorla götürmekten nasıl daha kolay olabilir? Krallar gerçek bilginlere saraylarında şerefli mevkiler versinler; insanlara hikmeti öğretecek olan bu bilginler halkın mutluluğu için çalışmakla lâyık oldukları en güzel mükâfatı görmüş olsunlar; işte o zaman erdemin, bilimin ve iktidarın soylu bir yarışma hırsı ile gayrete gelerek, insanları mutlu etmek amacıyla birleşip anlaşarak neler yapabileceklerini görürüz. Ama iktidar bir yanda, bilgi ve hikmet diğer yanda kaldıkça, bilginler büyük şeyleri pek az düşünecekler, krallar büyük işleri pek az başaracaklar ve halk yoksul, ahlâksız, mutsuz bir durumda yaşayıp gidecektir.

Bizim gibi, Tanrının yüksek yetenekler vermediği, büyük şereflere ulaşmak için yaratmadığı basit insanlara gelince, bizler bilinmeyen köşelerimizde kalalım. Ulaşamayacak olduğumuz ve dünyanın bugünkü durumunda zahmetine de değmeyecek bir ünün peşinde koşmayalım. Kendi içimizde bulabileceğimiz mutluluğu, başkalarının bizi beğenmesinde aramak neye yarar? İnsanlara görevlerini öğretmek işini başkalarına bırakalım ve kendi görevimizi iyi bilip yapmaya çalışalım; bizim daha çoğunu düşünmemiz gerekli değildir.

Ey erdem, basit ruhların yüksek bilgisi, sana ulaşmak için bu kadar zahmete ve külfete gerek mi var? Senin ilkelerin bütün yüreklerde yazılı değil mi? Yasalarını öğrenmek için herkesin kendi içine bakması, tutkuların sustuğu bir anda vicdanını dinlemesi yetişmiyor mu? Gerçek felsefe işte budur; biz onunla yetinmesini bilelim; edebiyat dünyasında ölmezlik kazanan ünlü insanların şan ve şerefini kıskanmadan kendimizi onlardan ayıralım; aramızdaki ayrım, eskiden iki büyük milleti birbirinden ayıran şerefli ayrım olsun: Onların da biri iyi söz söylemesini, öteki iyi iş görmesini biliyordu.

EK:
İLİMLER VE SANATLAR HAKKINDA NUTUK

Birkaç Söz[1]

Şöhret nedir ki? İşte ben şöhretimi şu zavallı esere borçluyum. Bana bir mükâfat kazandırmış ve adımı tanıttırmış olan bu eser, nihayet orta halli bir yazıdır; hattâ diyebilirim ki bu kitabın[2] en zayıf parçalarından biridir. Bu ilk yazı yalnız değeri kadar rağbet görmüş olsaydı onu yazan adam nice felâketlerden kurtulmuş olurdu. Fakat lâyık olmadan kazandığım bu şerefin beni sonradan bu şereften daha haksız bir nikbete sürüklemesi mukaddermiş.

---

1 Bu nutuk Dijon Akademisi'nin 1749'da ortaya koyduğu şu müsabaka sualine cevap olarak yazılmış ve birinciliği kazanmıştır: İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir? Rousseau bu suale yalnız meşhur nutku ile değil bütün hayatı ve eserleriyle hayır cevabını vermiştir. Nutkun ehemmiyeti Rousseau'nun muharrirlik hayatında bir hareket noktası oluşu ve eserlerindeki başlıca tezi hulâsa edişidir. Rousseau ölünciye kadar bu nutuktaki fikirlere sadık kalmış ve bütün eserleri âdeta aynı fikirlerin tevsi ve ispatı için yazılmıştır. Rousseau'nun tezi ne kadar garip görünürse görünsün hâlâ bugün bile kuvvet ve tazeliğini muhafaza etmektedir. Avrupa medeniyetinin şimdiki buhran günlerinde birçok mütefekkirler sanat ve ilimlerin insan hayatındaki mevkii meselesine dönmektedirler. Dijon Akademisi'nin suali bugün yeniden sorulsa Rousseau gibi cevap verecek mütefekkirlerin bulunmıyacağı iddia edilemez. *S.E.*

2 Bu nutuk o zaman Rousseau'nun [iki romanı ve] diğer [bir] nutku, *Emile, La Nouvelle Heloïse* ve *Contrat Social*'le bir arada basılmıştı. *S.E.*

Önsöz

İşte şimdiye kadar üzerinde durulmuş en büyük ve en güzel meselelerden biri. Bu nutukta, edebiyatın her köşesini sarmış, hattâ bazen akademilerin programlarına kadar girmiş olan metafizik oyunları üzerinde değil, insanoğlunun saadetiyle alâkalı hakikatlerden biri üzerinde durulmaktadır.

Suale menfi cevap vermeğe cüret edişimin kolay kolay affedilmiyeceğini biliyorum. İnsanların bugün hayran oldukları her şeye cephede hücum eden bir adamı herkesin fena karşılayacağı muhakkaktır. Birkaç kâmil insan bana hak verdi diye herkesin de hak vereceğini ümit edemem; bu hususta kararımı vermiş bulunuyorum: Kibar münevverler, gözde edipler tarafından beğenilmek endişesinde değilim. Her devirde zamanın, memleketin ve cemiyetin fikirlerine bağlı olarak yaşamaya mahkûm insanlar bulunur. Bugün ileri fikirli ve filozof geçinen öyle adamlar vardır ki Ligue zamanında yaşamış olsalardı, yine zamana uymak için birer softa kesilirlerdi. İnsan, devrinin ötesinde yaşamak isterse bu türlü okuyucular için yazmamalıdır.

Bir kelime daha söyleyip bitireceğim. Böyle bir şeref kazanacağıma pek güvenmemiş olduğum için nutku gönderdikten sonra yeni bir kalıba dökmüş, uzatmış ve âdeta başka bir eser haline sokmuştum. Fakat bugün artık onu ilk şekliyle vermek mecburiyetini duydum. Yalnız birkaç not ve iki parça ilâve ettim. Kolayca belli olan bu ilâveleri Akademi belki de kabul etmezdi. Dürüstlük hürmet ve şükran duygularım, bunu burada söylememi emrediyordu.

Nutuk

İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir?

Decipimur specie recti[1] – Horatius

İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir? İşte tetkik edilecek şey. Bu meselede ben hangi tarafı tutacağım? Hiçbir şey bilmiyen ve bilmediğinden utanmıyan bir adama yaraşan tarafı, efendiler.

Söyliyecek olduğum şeyleri huzuruna çıktığım mahkemeye lâyık bir şekilde ifade etmenin ne kadar güç olacağını hissediyorum. Avrupa'nın en bilgin heyetlerinden biri önünde bilimleri kötülemeye, meşhur bir akademide cehaleti methetmeye, hakiki bilginlere karşı hürmet duyarken ilmi hakir görmeye insan nasıl cüret edebilir? Bu tezatları gördüm; fakat cesaretim kırılmadı. Kendi kendime dedim ki, benim yaptığım ilmi kötülemek değil, faziletli insanlar karşısında fazileti müdafaa etmektir. İyi insanların dürüstlüğe verdikleri kıymet, âlimlerin ilme verdikleri kıymetten daha büyüktür. Neden korkabilirim? Beni dinliyen heyetin ilminden mi? Evet, itiraf ederim; fakat bu korku kanaatlerim için değil,

1 İyi görünüşe aldanırız.

nutkumun şekli içindir. Âdil hükümdarlar haksız oldukları münakaşalarda kendi kendilerini mahkûm etmekte hiç tereddüt etmemişlerdir. Bir hakkın müdafaası için en müsait vaziyet, kendi dâvasında hüküm verecek dürüst ve münevver bir hasım karşısında bulunmaktır.

Bu düşünce ile bulduğum cesaret diğer bir düşünce ile büsbütün artıyor: İçimden gelen ilhama uyarak hakikati müdafaa ettikten sonra, hakkımdaki hüküm ne olursa olsun, benim mutlaka kazanacak olduğum bir mükâfat vardır: Bu mükâfatı kendi kalbimde bulacağım.

I.

İnsanın, kendi gayretleriyle âdeta yokluk içinden çıkışını, etrafına tabiatın sarmış olduğu karanlıkları aklının ışıklarıyla dağıtışını, kendi üstüne yükselişini, zekâsı ile göklere doğru atılışını, hudutsuz kâinat içinde dev adımlarıyla yürüyüşünü, daha büyük, daha güç bir iş olarak da kendi içine kapanıp insanı tanımaya, onun tabiatını, vazifelerini ve gayesini öğrenmeye çalıştığını görmek bizim için ne büyük, ne güzel bir temaşadır. Son asırlarda insanlık bu harikaları yeniden gösterdi.

Avrupa yeniden ilkçağın vahşiliğine düşmüştü. Bugün çok münevver olan kıtamızdaki milletler birkaç asır evvel cehaletten daha fena bir halde idiler. Cehaletten daha menfur, acayip bir ilim taslağı hakiki ilmin yerini almış ve onun yeniden doğmasına engel olmuştu. İnsanları sapıtmadan kurtarıp doğru yola sokmak için bir ihtilâl lâzımdı. Bu ihtilâl en az beklenilen yerden geldi: Edebiyatın bizde yeniden doğmasına, edebiyatın ezelden düşmanı olan Müslümanlar sebep oldu. İmparator Konstantin'in tahtı yıkılınca eski Yunan dünyasının enkazı İtalya'ya geçti. Daha sonra Fransa da bu enkazdan feyiz aldı. Az sonra edebiyatı ilimler takip etti: Yazmak sanatından sonra düşünmek sanatı doğdu. Garip görünmekle beraber belki de en tabiî tekâmül şekli budur. Netice itibariyle insanlar Musalarla düşüp kalkmanın asıl faydasını idrak etmeye başladılar ki bu da onlar sayesinde insanların biribirlerine daha fazla yaklaşmaları idi. Çünkü

Musalar, insanlara, karşılıklı takdirlerine lâyık eserlerle, biribirlerinin hoşuna gitmek arzusunu veriyorlardı.

Ruhun da vücut gibi ihtiyaçları vardır. Vücudun ihtiyaçları cemiyetin temeli, diğerleri de ziynetidir. Hükümet ve kanunlar, bir araya toplanmış insanların cemiyet ve huzur içinde yaşamalarını temin eder. Onlar kadar müstebit olmamakla beraber belki onlardan daha kudretli olan ilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlıyan zincirleri çiçeklerle örter; hür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları hürriyet duygusunu söndürür; onlara kölelik hayatını sevdirir; onları medenî milletler dediğimiz kütleler haline sokar.

İhtiyacın doğurduğu kral tahtlarını ilim ve sanatlar tahkim etmiştir. Ey dünyanın hâkimleri, sanata istidadı olanları sevin; sanat için çalışanları himaye edin.[1] Ey medenî milletler, ilimleri ve sanatları besleyin; ey mesut köleler, o sizin özene bezene teşhir ettiğiniz kibar ve ince zevki onlara borçlusunuz. Aranızdaki münasebetleri pek tatlı, pek kolay bir hale getiren, o yumuşak huylarınızı, medenî şehir âdetlerinizi, hulâsa hiçbir fazilete sahip olmadan bütün faziletlere sahipmiş gibi görünmek maharetini onlar sayesinde elde ettiniz.

Kendini hissettirmemeğe çalışan pek sevimli ve ince bir nezaket şekli vardır ki, vaktiyle Atina ve Roma, dillere destan olan satvet ve ihtişam günlerinde, onunla temayüz etmişlerdir. Bu hususta, bizim asrımız ve bizim milletimiz muhakkak bütün devirleri ve bütün milletleri aşmıştır. Ukalâlığa

1 Krallar, paranın memleket haricine çıkmasına sebep olmıyan eğlenceli sanatlar ve lüzumsuz süsler merakının tebaaları arasında yayılmasını daima memnuniyetle karşılamışlardır. Çünkü bu suretle onları, köleliğe pek müsait bir ruh düşkünlüğü içinde beslemiş oluyorlar. Bundan başka, krallar pekâlâ bilirler ki halkın kendi kendine yarattığı ihtiyaçların her biri kendi boyunlarına bağladıkları birer zincirdir. İskender, yalnız balıkla geçinen kavimleri hükmü altında yaşatabilmek için onları balık avından vaz geçmeğe ve diğer kavimlerin yediği yemeklerle teayyüş etmeğe mecbur etmiştir. Çırılçıplak gezen ve avdan geçinen Amerika vahşileri de hiçbir zaman hüküm altına girmemişlerdir; filhakika hiçbir şeye ihtiyacı olmıyan insanlara nasıl boyunduruk vurulabilir!

varmıyan felsefî bir eda, ne Germenlerin kabalığına ne de İtalyanların nezaket maskaralığına düşmiyen tabiî ve aynı zamanda mültefit muameleler, işte iyi bir tahsille elde edilen ve kibar muhitlerde gelişen zevkin mahsulleri.

Dış hallerimiz her zaman kalbimizdeki temayüllerin tam bir ifadesi olsaydı, hakikî felsefe, filozof adını taşıyanların hepsinde bulunsaydı, bizim aramızda yaşamak ne tatlı bir şey olurdu! Fakat bütün bu meziyetler kolay kolay bir araya gelmez ve fazilet bu kadar süs ve gösteriş içinde yürümez. Servet ve ziynet bir insanın refah içinde yaşadığını, zarafeti de zevk sahibi olduğunu gösterebilir. Sıhhatli ve gürbüz bir adamın alâmetleri başkadır; saray dalkavuğunun kuvvet ve kudretini bir kurtizanın yaldızları altında değil, bir çiftçinin kaba elbisesi altında bulursunuz. Ruhun kuvvet ve kudreti olan faziletin de süslerle hiç alâkası yoktur. Faziletli adam, çıplak döğüşmeyi seven bir atlettir; kuvvetlerini kullanmaya mâni olan ve zaten birçoğu vücuttaki bir sakatlığı gizlemek için icat edilen bütün o bayağı süslere kıymet vermez.

Sanatın tavır ve hareketlerimizi henüz kalıplara sokmamış ve hislerimize sunî bir ifade vermemiş olduğu zamanlar, âdetlerimiz kaba fakat tabiî idi. İnsanların hareket tarzları arasındaki farklar ilk bakışta karakterleri arasındaki farkı gösterirdi. İnsan tabiatı o zaman daha iyi değildi; fakat insanlar birbirlerinin ruhuna kolayca nüfuz ettikleri için endişesiz yaşıyabiliyorlardı. Bugün artık kıymetini bilmediğimiz bu kolaylık onları birçok fena itiyatlardan koruyordu.

Zamanımızda hoşa gitmek sanatı daha ince bir zevk ve daha mahirane özentilerle birtakım düstur ve kaidelere boğulmuş olduğu için ahlâk ve âdetlerde bayağı ve aldatıcı bir yeknesaklık hüküm sürmekte, bütün ruhlar aynı kalıba dökülmüş gibi görünmektedir. Hep nezaket icapları, kibarlık zaruretleri içindeyiz; hep âdetlere, usullere uymaktayız. Hiç kendi ruhumuza uyduğumuz yoktur. Kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş. Zaruretlerin mütemadi tazyi-

ki altında cemiyet denilen bu sürüyü teşkil eden insanlar muayyen vaziyetler karşısında hep aynı şeyleri yapacaklardır; başka türlü hareket edebilmeleri için çok mühim sebepler olması lâzım. Bu yüzden karşımızdakinin nasıl bir adam olduğunu hiç bilemiyeceğiz; bu yüzden dostumuzu tanıyabilmek için büyük hâdiseleri bekliyeceğiz; o zaman da iş işten geçmiş olacak; çünkü onu tanımak zaten bu hâdiseler için lâzımdı.

Bu sarahatsizliğin doğuracağı sayısız fenalıkları düşünün. Artık ne samimi bir dostluk kalacak, ne hakikî bir takdir kalacak, ne esaslı bir itimat kalacaktır. Şüphe, itimatsızlık, korku, soğukluk, çekingenlik, nefret, hıyanet hep o basmakalıp ve aldatıcı nezaket perdesinin arkasına saklanacak, asrımızın ilim ve irfanına borçlu olduğumuz o meşhur medenîlik kisvesine bürüneceklerdir. Kâinatın yaratanına karşı hürmetsizlik sayılacak kaba sözler ağza alınmayacak, fakat hassas kulaklarımızı incitmemek şartıyla ona en ağır hakaretler yapılacaktır. Kimse kendi değerini sayıp dökmiyecek, fakat başkasının değerini düşürmeye çalışacaktır. Kimse düşmanına kaba hareketler yapmıyacak, fakat mahirane bir şekilde iftira edecektir.

Millî kinler sönecek, fakat vatan aşkından da eser kalmıyacaktır. Hakir görülen cehaletin yerine tehlikeli bir imansızlık kaim olacaktır. Birçok ifratlar bırakılacak, birçok fena itiyatlar kötülenecek; fakat birçokları da fazilet adını alacaklardır. Bunların herkeste bulunması, yahut varmış gibi gösterilmesi lâzım gelecektir. Zamanımızdaki hakimlerin kanaatkârlığını kim methederse etsin; ben kendi hesabıma bu kanaatkârlıkta ruh oburluğunun incelmiş bir şeklini görüyorum ve yapmacık sadelikleri gibi bunu da methe lâyık bulmuyorum.[1]

---

1 Montaigne der ki: "Münakaşayı ve musahabeyi severim, fakat az insanla ve kendi zevkim için severim. Çünkü büyüklerin huzurunda eğlence haline gelmek, herkesin önünde zekâ ve lâf gösterişi yapmak bence şerefli bir insana hiç yakışmıyan bir meslektir." Bir tanesi müstesna, bizim bütün münevverlerimizin mesleği budur. (Rousseau'nun istisna ettiği münevver Diderot'dur.)

İşte ahlâkımız böyle bir safiyet kazandı, ve biz böyle iyi insanlar haline geldik. Bu kadar hayırlı bir neticede edebiyat, ilim ve sanat kendi hisselerine düşeni arayadursunlar, ben yalnız bir mülâhazamı ilâve edeceğim: Uzak ülkelerden birinde oturan bir adam bizdeki ilimlerin haline, sanatlarımızdaki tekâmüle, sahne eserlerimizdeki zarafete, tavır ve hareketlerimizdeki nezakete, sözlerimizdeki iltifatkârlığa, mütemadi hayırhahlık tezahürlerine, sabahtan akşama kadar biribirine iyilik yapmaya uğraşır görünen, her yaştan, her zümreden insanların gürültülü kaynaşmasına bakarak biz Avrupalıların ahlâkı hakkında bir fikir edinmeye çalışırsa, bu yabancının varacağı fikir hakikatin tam bir tersi olacaktır.

Hiçbir eserin bulunmadığı yerde illet aramaya lüzum yoktur; fakat burada eser aşikârdır; tefessüh meydandadır; ilimlerimiz ve sanatlarımız tekâmüle doğru gittikçe ruhlarımız bozulmuştur. Bu yalnız bizim devrimize ait felâket midir, diyeceksiniz. Hayır, efendiler; insandaki boş tecessüsün doğurduğu fenalıklar, yeryüzü kadar eskidir. Nasıl okyanus sularının alçalıp yükselmesi gece bizi aydınlatan seyyarenin muntazam tesirine bağlı ise, namus ve ahlâkın akıbeti de ilim ve sanatların tekâmülüne bağlıdır. Onların ışıkları ufkumuzda yükseldikçe faziletin kaybolduğu görülmüş ve ayın hâdise her devirde ve her yerde vaki olmuştur.

Eski Mısır'a, dünyanın bu ilk okuluna, tunçtan bir semanın altında bereket saçan bu iklime, vaktiyle Sesostris'in dünyayı fethe çıktığı bu meşhur ülkeye bakın; felsefenin ve güzel sanatların anası olduktan az sonra Keykâvus'un, daha sonra Yunanlıların, Romalıların, Arapların ve nihayet Türklerin eline düşüyor.

Yunanistan'a vaktiyle Asya'yı bir defa Troia'da, bir defa da kendi yurtlarında yenmiş kahramanlarla dolu olan bu memlekete bakın; edebiyat ilk çağında henüz ahlâk düşkünlüğünü bütün halkın kalbine sirayet ettirmemiştir; fakat sanatların terakkisi, ahlâkın bozulması, Makedonyalıların is-

tibdadı birbiri ardından geldi; daima bilgili, daima zevkine düşkün ve daima esir olan Yunanistan artık bütün inkılâplarında efendi değiştirmekten başka bir şey yapamadı.

Demosthenes'in bütün talâkatı lüksün ve sanatların uyuşturmuş olduğu vücudu diriltemedi.

Bir çobanın kurmuş ve çiftçilerin şereflere yükseltmiş olduğu Roma, Ennius ve Terentius'lar zamanında bozulmaya başlıyor. Ovidius'lardan, Catullus'lardan, Martialis'lerden, yalnız isimleriyle iffetli insanlarda endişe uyandıran bütün bu hayasız muharrirlerden sonra, evvelce faziletin tapınağı olan Roma, cinayetlerin yatağı, milletlerin yüzkarası ve barbarların oyuncağı oluyor. Cihanın merkezi olan ve bunca milletlere boyunduruk vurmuş olan Roma, nihayet boyunduruk altına giriyor ve sukut ettiği gün, bir vatandaşa "iyi zevkin hakemi" unvanı verildiği günün arifesi oluyor.[1]

Bizans da öyle olmadı mı? Şark İmparatorluğu'nun metropolü olan bu belde, cihanın merkezi olacak vaziyette idi; ve belki barbarlıktan ziyade bir hikmet eseri olarak Avrupa'dan kovulmuş olan ilim ve sanatların sığınağı olmuştu. Sefahet ve ahlâksızlığın en utanılacak şekilleri, en korkunç hıyanetler, katiller, zehirler; üstüne işlenen en korkunç cinayetler. İşte Konstantinopolis'in tarihini dolduran hâdiseler; işte asrımızın iftihar ettiği bilgilerin çıkmış olduğu sâf kaynak!

Fakat eserleri gözümüzün önünde duran bir hakikatin delillerini niçin eski devirlerde aramalı? Asya'da bugün muazzam bir memleket var ki, edebiyat orada büyük bir rağbet görmekte ve devletin en yüksek mevkilerine yol açmaktadır. İlimler ahlâkı düzeltseydi, insanlara vatan için kan dökmeyi öğretseydi, mertliği artırsa idi, Çin'deki milletlerin hakim, hür ve yenilmez olmaları icap ederdi. Halbuki bu milletlerin yapmadıkları ahlâksızlık, işlemedikleri cinayet yoktur. Ne nazırlarının bilgisi, ne kanunlarının sözde hikmeti, ne de bu

1 Bu unvanı alan Petronius'tur. *S.E.*

geniş imparatorluktaki nüfusun çokluğu onu cahil ve kaba Tatarların boyunduruğu altına girmekten kurtaramadı. O halde bütün âlimleri ne işine yaramış oldu? Onlara bol bol verdiği şereflere karşılık ne kazandı? Yoksa halkın köleliğe ve ahlâksızlığa düşmesi bir kazanç mı oldu?

Bu tablodan sonra boş bilgilerin sirayetinden masun kalmış ve vazifeleriyle hem kendi saadetlerini temin etmiş hem de başka milletlere örnek olmuş nadir birkaç milletin ahlâk ve âdetlerine bakalım. Bu milletlerden birisi eski İranlılar olmuştur. Bizde ilim nasıl öğreniliyorsa bu garip millette de fazilet öyle öğrenilirdi.

Bu millet Asya'yı kolayca zapt etti ve müesseselerinin tarihini insanlara felsefî bir roman gibi okutmak şerefi yalnız ona nasip oldu. Tarihe parlak methiyelerle geçmiş olan İskitler de böyle bir milletti. Germenler de öyle idi; zevk ve safa içinde yaşayan münevver bir milletin cinayet ve rezaletlerini yazmakta yorulmuş bir kalem[1] onların sadeliklerini, temiz yüreklerini ve faziletlerini inşirah duyarak tasvir eder. Roma da fakir ve cahil olduğu zamanlar öyle idi. Nihayet, şu bildiğiniz dağlı millet de bugüne kadar öyle kalmıştır; nikbet günlerinin söndürmediği şecaatı, fena örneklerin bozamadığı sadakati ile meşhurdur.[2]

Bu milletlerin tefekkürden başka faaliyetleri tercih etmiş olmaları budalalıklarından değildir. Başka memleketlerde işsiz birtakım insanların hayatlarını iyi ve kötü hakkında münakaşa etmekle geçirdikleri, birçok böbürlü ukalâların kendi kendilerini en parlak övüşlerle yükseltip başka milletlere barbarlar deyip geçtiklerini bilmiyor değillerdi; fakat

---

1 Ceasar'ın kalemi.

2 Bizim bir türlü kurtulamadığımız fena itiyatların adlarını bile bilmiyen mesut kavimlerden burada bahsetmeye cesaret edemiyorum. Montaigne Amerika vahşilerinin basit ve tabiî hayat nizamlarını yalnız Eflâtun'un kanunlarına değil, bütün felsefenin milletlerin idaresi için tasavvur edebileceği her şekle tercih etmekte tereddüt göstermez.

onların ahlâklarına baktılar ve fikirlerini bile bile küçük gördüler.[1] Unutmıyalım ki, Yunanistan'ın tam ortasında, mesut cehaleti kadar makul kanunlarıyla meşhur bir site, kahramanlıkları insanlığın sınırlarını aşmış, yarı tanrı olmuş insanların kurduğu bir cumhuriyet doğmuştur. Ey Isparta, boş bir telâkkinin lânetle andığı memleket, fenalıklar güzel sanatlarla birlikte Atina'ya girerken zorba bir hükümdar orada bütün gayretini şairler şairinin eserlerini toplamağa sarf ederken, sen sanatkârları, ilimleri, âlimleri duvarlarından dışarı kovuyordun.

Hâdiseler bu farkı iyice meydana çıkardı. Atina zarifliğin ve zevkin merkezi, hatipler ve filozofların memleketi oldu. Orada binaların zarafeti lisanın zarafetine uyuyor, her tarafta en mahir üstatların elleri mermere ve beze hayat veriyordu. Ahlâkın bozulduğu bütün devirlerde taklit edilecek olan o harikulâde eserler hep Atina'dan çıkmıştır. Lakedaimon'un görünüşü o kadar parlak değildir. Orası için diğer milletler: "İnsanlar orada faziletli doğar ve memleketin havası bile sanki fazilet ilhamıyla doludur" derlerdi. Bu insanlardan bize kahramanlıklarından başka hâtıra kalmamıştır. Onların mânevi âbideleri bizim için Atina'dan kalan güzel mermerlerden daha az mı değerlidir?

Gerçi bazı hakimler Atina'nın umumi akışına mukavemet etmişler ve Musalar diyarında ahlâksızlıktan kaçınabil-

---

1 Acaba bizzat Atinalılar hükümlerine tanrıların bile boyun eğdikleri en yüksek mahkemeden hitabet sanatını uzaklaştırırken bu sanat hakkında nasıl bir fikir besliyorlardı? Tıp ilmini cumhuriyetlerinden kovan Romalıların bu ilim hakkındaki kanaatleri ne idi? İspanyollar, nasılsa kalmış insanî bir düşünce ile kanun adamlarını Amerika'ya geçmekten men ederken hukuk ilmi hakkında ne düşünüyorlardı? Bu hareketleriyle âdeta zavallı Amerika yerlilerine yaptıkları bütün fenalıkları tamir etmiş oluyorlar mıydı? (a)

(a) "Kral Ferdinand, Hindistan müstemlekelerine muhacirler gönderirken doğru bir düşünce ile oraya hiçbir hukukçunun gitmesine müsaade etmedi. O da Eflâtun gibi, hukukçularla hekimlerin bir memleket için muzır mahlûklar olduğuna inanıyordu." *Montaigne.*

mişlerdir. Fakat onların en büyüğü ve en bahtsızı, zamanın âlimleri ve sanatkârları hakkında bakın ne diyor:

"Şairleri tetkik ettim; bu adamlar kabiliyetlerini kendilerine veya başkalarına zorla kabul ettiriyorlar, birer hakim geçiniyorlar, herkes de onları öyle biliyor, halbuki hiç de böyle değiller.

Şairlerden sonra sanatkârlara geçtim. Sanat işinde hiç kimse benim kadar cahil değildi; sanatkârların çok güzel sırları olduğuna benden fazla inanan yoktu. Fakat gördüm ki onların hali de şairlerinkinden daha iyi değil; onlar da aynı vehim içinde yaşıyorlar. İçlerinden en kudretli birkaç sanatkâr memlekette yükseldi diye kendilerini insanların en akıllıları görüyorlar. Bu boş gururları benim gözümde bütün bilgilerini büsbütün kıymetten düşürdü. O kadar ki kendimi bir tanrı yerine koyarak nefsime şu suali sordum: 'Olduğun gibi kalmak mı, yoksa onlar gibi olmak mı, onların bildiklerini bilmek mi, yoksa hiçbir şey bilmediğini bilmek mi istersin?' Kendime ve orada tanrıya verdiğim cevap şu oldu: 'Olduğum gibi kalmak isterim.'

Doğrunun, iyinin ve güzelin ne olduğunu hiçbirimiz bilmiyoruz: Ne sofistler, ne şairler, ne hatipler, ne sanatkârlar, ne de ben. Fakat aramızda şu fark var ki bu adamlar bir şey bilmedikleri halde her şeyi bildiklerini sanıyorlar; bense bir şey bilmemekle beraber hiç olmazsa bilmediğimden şüphe etmiyorum. Bundan da anlaşılıyor ki Tanrının bende gördüğü akıl ve hikmet üstünlüğü sadece benim bilmediğimi bilmediğimden emin oluşumdur."

İşte, tanrıların yanında insanların en akıllısı ve bütün Yunanistan'ın gözünde Atinalıların en bilgilisi saydığı adam böyle söylüyor; Sokrates cehaleti övüyor. Zannediyor musunuz ki Sokrates yeniden doğup aramızda yaşasa idi bizim âlimlerimiz ve sanatkârlarımız hakkında başka türlü düşünürdü? Hayır, efendiler; bu doğru adam bizim boş ilimlerimizi de küçük görürdü. Bizi her taraftan saran kitap yığınlarının artma-

sına yardım etmezdi ve kendi tilmizlerine olduğu gibi bizim çocuklarımıza da tek düstur olarak faziletinin hâtırasını bırakırdı. İşte güzel olan, insanları böyle terbiye etmektir.

Atina'da Sokrates, yurttaşlarının cesaretini yumuşatan, faziletlerini gevşeten o yapmacıklı, ince fikirli Yunanlılara karşı amansız bir savaş açmıştı. İhtiyar Cato aynı savaşa Roma'da devam etti; ama ilimler, sanatlar ve fikir hokkabazlıkları yine rağbet kazandı; Roma filozoflar ve hatiplerle doldu; ziraat hor görüldü; mezhepler türedi ve vatan unutuldu. Hürriyet, feragat, kanunlara itaat gibi kutsal sözlerin yerini Epikuros'un, Zenon'un, Arkesilaos'un isimleri tuttu. Kendi filozofları da diyor ki: "Aramızda âlimler yetişmeye başlıyalı, iyi insanlar ortadan kayboldu."[1] O zamana kadar Romalılar fazileti yaşayışlarında göstermekle kalmışlardı: faziletin ilmini yapmaya başladıkları gün her şey mahvoldu.

Ey Fabricius! İyi ki mezarından çıkıp da, kılıcınla kurtardığın Roma'yı, bütün fetihlerinden çok senin yüce adınla şeref kazanmış olan Roma'yı, böyle süsler, gösterişler içinde görmedin. Senin büyük ruhun bu hale kim bilir ne derdi! "Tanrılar! diye haykırırdın, "nerede o tok gözlü, temiz yürekli insanların oturdukları kamış tavanlı kulübeler, toprak döşemeli evler! Nerede Roma'nın sadeliği! Bu uğursuz saraylar nereden çıktı? Bu acayip lisan nedir? Nedir bu heykeller, bu tablolar, bu âbideler? Çılgınlar, ne yaptınız? Siz, milletlerin efendisi, yendiğiniz zevk düşkünü insanların kölesi olmuşsunuz. Sizi lâf ustaları idare ediyor! Yunanistan'da, Asya'da döktüğünüz kanlar mimarları, ressamları, heykelcileri, tarihçileri zengin etmiye yaramış. Kartaca'dan aldığınız ganimetler bir flüt meraklısının eline düşmüş. Romalılar, çabuk bu amfiteatrları yıkın; kırın mermerleri, yakın bu tabloları; kovun bu size boyunduruk vuran, uğursuz sanatlarıyla ahlâkınızı bozan köleleri! Bu boş maharetlerle başka eller ün ka-

1 Seneca'nın sözü: "Postquam docti prodierunt. Boni dosunt."

zansın! Roma'ya yaraşan tek maharet, dünyayı fethetmek ve fazileti yaymaktır. Kineas[1] bizim Senatomuzu bir krallar meclisine benzettiği zaman hayran olduğu şey, bu boş gösterişler, ince zarafetler değildi; orada dinlediği sözlerde, faydasız insanların işi ve gösterişi olan bu sudan belâgat yoktu. Kineas'a o kadar heybetli görünen şey ne idi? Vatandaşlar! Kineas sizin bütün zenginliklerinizin, sanatlarınızın yaratamıyacağı bir sahneyi, yeryüzünde görülebilecek sahnelerin en güzelini görmüştü: Roma'ya baş olmaya ve dünyayı idare etmeye lâyık iki yüz faziletli insanın toplandığı bir yere girmişti."

Şimdi asırları ve ülkeleri aşıp kendi memleketimizde, gözlerimizin önünde olup bitenlere bakalım. Yahut da hayır; bizi tiksindirecek olan bu çirkin levhaları bırakalım; başka başka isimler altında aynı şeyleri tekrarlamak zahmetine ne diye katlanalım? Ben Fabricius'un ruhunu boşuna çağırmadım: Bu büyük adama söylettiğim sözlerin hangisini XII. Louis yahut IV. Henri söyliyemezdi; ama ölümden yüz kere beter acı alaylara, hakaretlere katlanırdı.

İşte, Tanrı hikmetinin bize uygun gördüğü bilgisizlikten kurtulmak için sarf ettiğimiz boş gayretlerin cezası her zaman böyle lükse, ahlâksızlığa ve köleliğe düşmek olmuştur. O hikmet, bütün yaptığı işlerin üzerine kalın bir örtü çekmekle bizi boş araştırmalara dalmaktan korumak istemişti. Ama biz onun hangi dersinden istifade etmesini bildik? Yahut, hangi dersini ihmal ettik de başımıza belâ gelmedi? Milletler, şunu bilmiş olun ki, tabiat, çocuğunun elinden tehlikeli bir silâhı çekip alan bir ana gibi sizi ilimden korumak istemiştir. Bize açmadığı her sır, başımıza dert getirecek bir şeydir; bilgi edinmekte zahmet çekmemiz, onun en hayırlı tedbirlerinden biridir. Böyle iken insanlar bozulmuş; ya bir de bilgili doğmak felâketine uğramış olsalardı o zaman ne kadar daha kötü olurlardı.

---

1 Tesalyalı devlet adamı, Pyrrhus'un nazırı. *S.E.*

Bu düşünceler insanlık için ne kadar ağır, gururumuz için ne kadar ezici. Nasıl olur? Ahlâk bilgisizlikten mi gelir? İlimle fazilet biribirine aykırı şeyler midir? Böyle bir fikre inanmak insanı nerelere götürür? Doğru ama, insan bilgilerine hiç ölçüp biçmeden verdiğimiz iddialı ve göz kamaştırıcı kıymetlerin ne kadar mânasız, ne kadar boş olduğunu yakından görürsek, bu düşüncelerde hiç de aykırılık olmadığı meydana çıkar. O halde ilimlerin ve sanatların özlerine bakalım, ileri gitmelerinden neler doğabileceğini görelim ve tarihten çıkardıklarımızla düşüncelerimizin uygun düştüğü noktalarda artık hakikatı tereddütsüz kabul edelim.

II.

Mısırlılardan Yunanlılara geçmiş eski bir geleneğe göre ilimleri icat eden, insanların rahatına düşman bir tanrıdır.[1] Demek ki Mısırlılar, kendi yurtlarında doğan ilimler hakkında hiç de iyi bir fikir beslemiyorlardı: Çünkü onlar ilimlerin hangi kaynaklardan çıktığını yakından görmüşlerdi. Gerçekten, ister dünyanın eski tarihlerini karıştırın, ister şüpheli vesikaları felsefe yoluyla aydınlatın, insan bilgilerinin sanıldığı gibi güzel bir kaynağı olmadığını göreceksiniz. Astronomi, hurafelerden doğmuştur; belâgat, hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; hendese, cimrilikten; fizik, boş bir tecessüsten ve hepsi birden, hattâ ahlâk bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki ilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü taraflarımızdır; iyi taraflarımızdan doğsalardı meziyetlerinden daha az şüphe ederdik.

Doğuşlarındaki kötülük, gayelerine bakınca büsbütün meydana çıkar. Lüks olmasaydı, lüksün beslediği sanatları ne yapardık? Haksızlıklar olmasaydı, hukuk ilmi ne işimize yarardı? Zalim hükümdarlar, harpler, isyanlar olmasaydı, tarih ne olurdu? Kısacası herkes yalnız insanlık vazifelerini ve tabiî

1 Prometheus efsanesindeki mâna açıktır: Onu Kafkasya'nın bir dağına çiviliyen Yunanlılar, herhalde Mısırlıların bilgi tanrısı Theut'tan iyi saymıyorlardı. Eski bir masalda şu vardır: "Orman tanrısı ateşi ilk gördüğü zaman onunla kucaklaşıp güreşmek istedi; ama Prometheus ona bağırdı ve dedi ki: 'Orman tanrısı, çenendeki sakaldan olursun, çünkü ona dokunan yanar.'"

ihtiyaçlarını düşünseydi, yalnız vatanını, bahtsız insanları ve sevdiklerini korumaya vakit bulsaydı, hayatını bu boş düşüncelere dalmakla geçirmek kimin aklına gelirdi? Biz hakikatin saklandığı kuyunun duvarlarına asılıp ölmek için mi yaratıldık? Yalnız bu düşünce, kendini felsefeye verip gerçekten bilgi edinmek istiyen insanı daha ilk adımlarında durdurmalıdır.

İlim araştırmalarında ne tehlikeler, ne çıkmaz yollar vardır! Hakikate ulaşmak için, ondan gelecek hayırdan bin kere daha zararlı nice hatalardan geçmek lâzım gelir! Bu işte zararlı olduğumuz meydanda: Çünkü yanlış sonsuz şekillere girebilir; doğru ise yalnız bir türlü olur. Zaten hakikati gerçekten ve yürekten arıyan nerede? En iyi niyetlerle yola çıksak bile, bulduğumuz şeyin doğru olduğundan nasıl emin olabiliriz?[1] Bütün bu karışık duygularımız arasında, doğruyu kestirecek olan kriterium ne olacak? İşimiz rast gidip sonunda hakikati bulsak bile onu hayıra kullanmasını bilecek miyiz? İşte işin en güç tarafı da budur.

Amaçları bakımından boş olan ilimlerimiz tesirleri bakımından çok daha zararlıdırlar. İşsizlikten doğdukları için onlar da işsizliği besler; cemiyete verdikleri ilk zarar, bir defa geçince artık geri gelmiyen vakitlerin kaybedilmesidir. Siyasette de, ahlâkta olduğu gibi, iyilik etmemek kötülük etmektir: Faydalı olmıyan her vatandaş zararlı bir insan sayılır. Söyleyin bana ünlü filozoflar, siz ki bize boşlukta cisimlerin niçin birbirini çektiğini, gezegen yıldızların devirlerinde eşit zamanlarda dolaşılan satıhların oranlarını, birleşme, ayrılma, gerileme noktalarının nasıl eğriler çizdiğini, insanın nasıl her şeyi Allahta gördüğünü, ruhla bedenin nasıl iki çalar saat gibi birbirine dokunmadan uyuştuğunu, hangi yıldızlarda hayat ola-

---

1 İnsan ne kadar az bilirse o kadar çok bildiğini sanır. Peripatetisyenler bir şeyden şüphe ediyorlar mıydı? Descartes kâinatı küpler ve girdaplarla kurmuyor muydu? Bugün Avrupa'da en küçük bir fizikçi var mı ki elektrik denilen esrarlı kuvveti çarçabuk izah etmesin? O kuvvet ki gerçek filozofları belki daima ümitsizliğe düşürecektir.

bileceğini, hangi böcekleri inanılmaz bir şekilde çoğaldığını öğrettiniz;[1] siz ki bizi bu kadar yüksek bilgilere ulaştırdınız, şu sözüme cevap verin: Bütün bunların hiçbirini bize öğretmemiş olsaydınız, yeryüzünde daha az kalabalık mı olacaktık? Daha mı kötü idare edilecektik? Daha az kuvvetli, daha az sıhhatli, daha az ahlâklı mı olacaktık? Yarattığınız eserlerin değeri üzerinde bir düşünün; en büyük bilginlerimizin, en iyi vatandaşlarımızın eserleri bu kadar az işimize yaradığına göre, devletin gelirini boşu boşuna sömüren o meçhul muharrirler, işsiz edebiyatçılar sürüsü hakkında ne düşünelim dersiniz?

İşsiz mi dedim? Keşke işsiz olsalardı! O zaman ahlâk daha temiz kalır, cemiyet daha rahat yaşardı. Ama kendilerini beğenmiş bu boş adamlar parlak sözleriyle her tarafa girer çıkarlar; uğursuz paradokslarıyla imanı temelinden yıkar, fazileti kökünden çürütürler; din ve vatan gibi eski kelimelere dudak bükerler; bütün sanatlarını ve felsefelerini insanların mukaddes saydığı her şeyi baltalamaya, kötülemeye sarf ederler. Bunu faziletten ve imandan nefret ettiklerinden yapmazlar: Bu adamlar herkesin inandığı şeye düşmandırlar. Onları dinsizler arasına katın, hemen kiliseye dua etmeye koşarlar. Ah, bu parlamak hırsı, insana neler yaptırmaz!

Zaman kaybı büyük bir zarardır; ama ilim ve sanatlar çok daha büyük zararlar getirir. Meselâ lüks; o da işsizlikten ve insanın kendini beğenmesinden doğar. Lüksün ilim ve sanatlardan ayrıldığı pek az görülür; ilim ve sanatların lüksten ayrıldığı ise hiç görülmemiştir. Durmadan garip fikirler doğuran filozoflarımız, bütün asırların tecrübesine aykırı olarak, lüksün devletlere kudret getirdiğini ileri sürürler, biliyorum; ama lüks vergisine ait kanunların bir zaruretten doğduğunu unutan bu filozoflar, imparatorlukların yaşaması için ahlâk düzgünlüğünün şart olduğunu, lüksün ise ahlâk düz-

1 Burada Newton, Kepler, Malebranche, Leibniz gibi bilgin ve mütefekkirlere telmihler vardır. *S.E.*

günlüğü ile hiç uzlaşamadığını inkâr mı edecekler? Lüksün her zaman zenginliğe alâmet olduğunu, hattâ, isterlerse, zenginliğin artmasına yardım ettiğini kabul edelim: Zamanımıza pek yaraşan bu paradokstan çıkaracağımız fikir nedir? Her ne pahasına olursa olsun zenginleşmek istenirse, fazilet ne olur? Eski devlet adamları hep faziletten, ahlâktan bahsederlerdi; bizimkiler yalnız ticaretten, paradan bahsediyorlar. Kimisi size filân memlekette bir insanın, Cezayir'de kaç paraya satılırsa o kadar değeri olduğunu söyler; kimisi de, bu hesabı ileri götürerek, bazı memleketlerde insan değerinin hiç, yahut hiçten de aşağı olduğu neticesine varır. İnsanlara hayvan sürüleri gibi değer biçiyorlar. Onlara göre bir insanın devletçe değeri, sarf ettiği paradır: Bu hesaba göre bir Sybarisli otuz Ispartalı demektir. Ama, sorarım size, bu iki cumhuriyetten hangisi, Isparta mı, Sybaris mi, bir avuç köylüye boyun eğdi? Hangisi bütün Asya'yı titretti?

İran satraplarının en küçüğünden daha fakir bir prens[1] otuz bin kişi ile Keyhusrev'in hükümdarlığını elinden aldı. Milletlerin en fakiri olan İskitler, dünyanın en kudretli hükümdarlarından birine karşı koydular. İki ünlü cumhuriyet, cihan imparatorluğu için savaştı; birisi çok zengin, öteki çok fakirdi: Fakiri yendi, zengini yenildi. Roma İmparatorluğu da, dünyanın bütün zenginliklerini sömürdükten sonra, zenginliğin ne demek olduğunu bile bilmiyen insanların eline düştü. Franklar Galya'yı, Saksonlar İngiltere'yi zapt ettikleri zaman cesaret ve fakirliklerinden başka hazineleri yoktu. Koyun postlarından başka bir şeyde gözleri olmıyan birkaç yüz fakir dağ köylüsü, mağrur Avusturya'yı ezdikten sonra, Avrupa'nın en büyük krallarını korkutan zengin ve heybetli Burgonya Dükalığı'nı yere serdi. Charles-Quint'in vârisi bütün kudreti, tedbirleri ve üstelik Hindistan'ın bütün hazineleriyle bir avuç balıkçının önünde tutunamadı. Devlet adamlarımız lûtfen hesaplarını biraz bıraksınlar da bu misaller

1 Dâra. *S.E.*

üzerinde düşünsünler; ve artık anlasınlar ki para ile her şey satın alınır, ama ahlâk ve vatandaş satın alınmaz.

Bu lüks meselesinde asıl düşünülecek nokta hangisidir? İmparatorluklara lâzım olan parlak ve devamsız olmak mıdır, yoksa faziletli ve devamlı olmak mı, mesele budur. Parlak dedim ama nasıl parlak? Ruhlarda parlamak arzusu hiçbir zaman namuslu olmak arzusu ile bir arada yaşıyamaz. Hayır, bir sürü küçük ve boş kaygılarla alçalmış ruhların büyük şeylere yükselmeleri mümkün değildir: Buna kudretleri olsa bile cesaretleri yoktur.

Her sanatçı alkışlanmak ister. Beraber yaşadığı insanların övmeleri onun için en değerli mükâfattır. Bugünkü gibi, bilginlerin moda olduğu, eğlence düşkünü bir gençliğin zevklere hükmettiği, erkeklerin kadınlara kul köle olup onların istediği gibi yaşadığı,[1] kadınların ürkek tabiatlarına uygun gelmediği için dram şiirinin şaheserlerine, musiki harikalarına değer verilmediği bir devirde ve memlekette doğmak felâketine uğramış bir sanatkâr kendini beğendirmek için ne yapar? Ne mi yapar, efendiler? Dehasını zamanın seviyesine indirir; ölümünden çok sonra beğenilebilecek eşsiz eserler yaratacak yerde, yaşadığı müddetçe hoşa gidecek eserler vermeye çalışır. Söyleyin ünlü Arouet,[2] bizim sahte nezaketimize uymak için nice kudretli ve erkekçe güzellikleri feda ettiniz! Kadınların hoşuna giden bir sürü küçük şeylere kapılmak, sizi ne büyük işler görmekten alıkoydu!

---

1 Kadın cazibesinin kendiliğinden kötü bir şey olduğunu düşünmekten uzağım. Bu cazibeyi tabiat kadınlara insanlığın saadeti için vermiştir; iyi idare edilirse, bugünkü kötülükleri nispetinde iyilikleri olabilir. İnsanlığın yarısı olan ve öteki yarısına dediğini yaptıran kadınlara verilecek daha iyi bir terbiyeden cemiyet için nice faydalar doğabileceğini henüz lâyıkıyla takdir edemiyoruz. Erkekler her zaman kadınların istediği gibi olacaklardır: Büyük ve faziletli olmalarını istiyorsanız, kadınlara büyüklüğün ve faziletin ne olduğunu öğretin. Bu mevzuun gerektirdiği ve vaktiyle Eflâtun'un vardığı düşüncelerin, böyle bir üstada ve böyle büyük bir meseleye lâyık bir muharrir tarafından ele alınması pek faydalı olacaktır.

2 Voltaire. *S.E.*

İşte lüks yüzünden bozulan ahlâk böylece zevkin de bozulmasına sebep olur. Yüksek istidatlı insanlar arasında tasadüfen sağlam ruhlu bir sanatkâr çıkar da zamanının düşüncelerine uymaya, çocukça eserlerle kendini küçültmeye razı olmazsa, vay haline! Bir köşede unutularak yoksulluk içinde ölür. Carle, Pierre,[1] sizin, asil ve kutsal resimlerle mâbetlerimizin ihtişamını artırmak için yaratılmış fırçanız pek yakında elinizden düşecek; yahut bir salon mobilyasına şehvet kabartan resimler yapmak bayağılığına katlanacaktır. Ve sen, eşsiz Pigalle, Praksiteles'lerin, Phydias'ların rakibi (sen ki Eskiler arasında yaşasaydın sana, putperestliklerini mâzur gösterecek kadar güzel tanrılar yaptırırlardı), sen de bir maymun heykelinin karnını yontmaya razı olacaksın, yahut da büsbütün işsiz kalacaksın!

Ahlâk üzerinde düşünürken, ilk çağların sadeliğini hasretle anmamak mümkün değildir. O devir, yalnız tabiatın eliyle süslenmiş güzel bir kıyıdır: Her an biraz daha uzaklaştığımız bu kıyıya dönüp dönüp yeisle bakarız. Her işlerini tanrıların gözü önünde yapmaktan zevk alan insanlar, o zaman kulübelerinde, tanrılarla birlikte yaşarlardı. Kötülükler başlayınca insanlar, bu rahat kaçıran seyircilerden usandılar ve onları heybetli mâbetlere koyup kendilerinden uzaklaştırdılar. En sonunda tanrıları bu mâbetlerden de attılar ve içlerine kendileri yerleştiler. Daha doğrusu, tanrıların mâbetleri, vatandaşların evlerinden ayırt edilmez oldu. İşte o zaman ahlâk bozukluğu son haddine vardı. Kötülüklerin en ileri gittiği zaman onların, büyüklerin sarayları önünde mermer sütunlar üzerine dikildiği, Korinthos başlıklarına kazıldığı zaman olmuştur.

Hayatta rahatlıklar arttıkça, sanatlar ilerledikçe, lüks her tarafa yayıldıkça mertlik bozuluyor; askerlik değerleri kayboluyor: Bu da yine, kapanık odalarda türeyen ilimlerin ve

---

1 Carle ve Pierre Vanloo: On sekizinci asır Fransız ressamlarından. *S.E.*

sanatların işidir. Gotlar Yunanistan'ı yağma ettikleri sırada bütün kütüphanelerin yangından kurtulmasına, içlerinden birinin ortaya attığı şu fikir sebep oldu: "Düşmanlarımızı askerlikten uzaklaştırmaya birebir olan bu eşyayı kendilerine bırakalım; oturdukları yerde kalıp onlarla boşu boşuna oyalansınlar."

VIII. Charles, Toskana'yı ve Napoli'yi, hemen hiç kılıcına el sürmeden zapt etti; yanındakiler bu umulmadık başarıyı İtalya prenslerinin ve asillerinin gürbüz ve savaşçı olmaya çalışacak yerde, ince fikirler ve bilgilerle vakit geçirdiklerine hamlettiler. Bu iki fıkrayı anlatan sağduyulu insan[1] diyor ki: "Gerçekten, bütün bu misaller bize şunu öğretiyor: Savaşa hazırlıyan düzende ve ona benzer daha başka düzenlerde, ilimlerle uğraşmak yüreklere dirilik ve sağlık vermekten çok, onları yumuşatıp kadınlaştırmaya yarıyor."

Romalılar, tabloları, gravürleri, süslü vazoları anlamakta, güzel sanatları yaymakta ileri gittikçe askerlik değerlerinin söndüğünü gizlememişlerdir. Sanki Tanrı bu memleketin her zaman başka milletlere ibret olmasını istemiş gibi, birkaç asır önce İtalya'nın yeniden kazanmaya başladığı savaşçılık şöhreti, Medici'lerin yükselmesi ve ilimlerle sanatların gelişmesiyle bir defa daha ve belki de artık dirilmemek üzere tarihe karışmıştır.

Eski Yunan cumhuriyetleri, kurumların çoğunda görülen parlak hikmete uyarak vatandaşları evlerine kapayıp uyuşturan, bedeni çökertip az zamanda ruhun kudretini de körleten hareketsiz zanaatları yasak etmişlerdi. Gerçekten, en küçük bir ihtiyaç karşısında bunalan, en hafif bir zahmetten kaçan insanların açlık, susuzluk, yorgunluk, tehlike ve ölüm karşısında ne hale geleceklerini düşünün! Bir asker, hiç alışık olmadığı bunaltıcı işlere hangi yürekle katlanabilir? Ata binmeye bile gücü yetmiyen subayların emri altında askerler

[1] Montaigne. *S.E.*

hangi gayretle durmadan yürüyebilirler? Bana itiraz edip zamanımızda fennî bir şekilde düzene sokulmuş modern savaşçılardan bahsetmeye kalkışmasınlar. Onların bir savaş günü gösterdikleri yararlığı över dururlar; ama insan gücünü aşan işlere, büyük sıcaklara, soğuklara, kötü havalara nasıl katlandıklarından bahseden yoktur. Biraz güneş, biraz kar, ufak tefek bazı şeylerden mahrumluk, bizim bu ordularımızın en iyisini birkaç gün içinde darmadağın edebilir. Siz, cesur askerler! İşitmeye hiç de alışık olmadığınız hakikati bir defa olsun işitmeye katlanın. Cesursunuz, biliyorum; Annibal sizinle Cannae'de yahut Trasymene'de muzaffer olurdu; sizinle Caesar, Rubico'yu geçip memleketini hükmü altına sokabilirdi; ama sizinle ne Annibal Alp dağlarını aşabilir, ne de Caesar sizin atalarınızı yenebilirdi.

Savaşı kazandıran yalnız çarpışmalar değildir ve kumandanlar için, çarpışmalarda kazanmaktan daha üstün bir sanat vardır. Bir insanın hiç korkmadan ateşe atılması, çok fena bir subay olmasına mâni değildir. Neferin bile, o kadar cesur olacağına, biraz daha kuvvetli biraz daha dayanıklı olması belki daha iyidir: Cesurluk onu ölümden korumaz ki. Devlet için, ordularının hastalıktan, soğuktan yok olmasıyla düşmanın kılıcından geçmesi arasında ne fark vardır!

İlimler ve sanatlar askerlik değerleri kadar ahlâk değerleri için de zararlıdır. Hayatımızın daha ilk senelerinden kafalarımıza yerleşen mânasız bir terbiye, düşüncemizi kötü bir yola sokuyor. Her tarafta açılmış büyük kurumlarda, birçok masraflarla yetiştirilen gençlere, asıl ödevlerinden başka, öğretilmiyen şey yoktur. Çocuklarımız kendi dillerini bilmezler, ama hiçbir yerde konuşulmıyan başka diller öğrenirler; mânalarını zor anladıkları mısralar düzerler; doğruyu yanlıştan ayırt etmesini bilmezler, ama onları, aldatıcı fikir oyunlarıyla kimsenin anlıyamıyacağı bir hale sokmak sanatını edinirler; mertlik, hakseverlik, fedakârlık, insanlık, yiğitlik kelimelerinin ne olduğunu bilmezler; güzel

vatan sözü kulaklarına hiç çalınmaz; Allahın adını işitirler, ama ondan çekinmez, sadece korkarlar.

Bir bilge[1] der ki: "Ben talebemin, vaktini top oynamakla geçirmesine razıyım; hiç olmazsa vücudu gürbüzleşir. Biliyorum, çocuğu bir şeyle uğraştırmak lâzımdır ve boş oturmak çocuklar için en büyük tehlikedir. Öyleyse ne öğrensinler, diyeceksiniz; bu da sorulur mu? Adam olunca ne yapacaklarsa onu öğrensinler; unutacakları şeyi değil."[2]

---

1 Montaigne. *S.E.*

2 En büyük krallarının anlattığına göre, Ispartalılar böyle bir terbiye görürlerdi. Montaigne diyor ki: "Lykurgos'un kurduğu eşsiz ve korkunç derecede mükemmel düzende çocukların yetiştirilmesine büyük bir itina gösterildiği halde, hem de Yunanistan gibi bir yerde ilimlere pek az yer verilmesi, üstünde çok düşünmeye değer bir noktadır. Isparta'nın mert gençliği sanki faziletten başka hiçbir boyunduruk altına girmek istemiyormuş gibi, ona bizim ilim öğretmenleri değil, yalnız cesaret, temkin ve adalet öğretmenleri aranıyordu."
Aynı muharrir, bakın, eski İranlılardan nasıl bahsediyor: "Eflâtun'un anlattığına göre İran şahlarının büyük oğulları şöyle terbiye edilirmiş: Çocuk doğunca kadınlara değil, değerleriyle şahın yanında en yüksek mevkilere çıkmış hadım ağalarına verilirmiş. Bunlar çocuğun güzel ve gürbüz bir vücudu olmasına çalışır, daha yedi yaşında ona ata binmeyi ve ava gitmeyi öğretirlermiş. Çocuk on dört yaşına girince onu dört kişinin eline verirlermiş: Bunlardan birincisi milletinin en akıllı, ikincisi en doğru, üçüncüsü en sabırlı, dördüncüsü en cesur adamı olurmuş. Birincisi ona dini, ikincisi doğru olmayı, üçüncüsü hırslarını yenmeyi, dördüncüsü hiçbir şeyden korkmamayı öğretirmiş." Yani hepsi onun iyi bir insan olmasına çalışır, hiçbiri âlim olmasına çalışmazmış.
"Ksenophon'da Astyages Keyhusrev'e, son dersinde neler öğrettiğini sorar; o da şunları söyler: 'Okulumuzda uzun boylu bir çocuğun küçük bir başlığı, kısa boylu bir çocuğun da büyük bir başlığı vardı. Uzun boylusu ötekinin başlığını çekip aldı ve ona kendi başlığını verdi. Öğretmen bu meselede beni hakem yaptı: Ben de bu değişmeyi yerinde buldum; çünkü başlıklar ikisine de böyle daha iyi yakışıyor. Bunun üzerine öğretmen bana hata ettiğimi anlattı: Ben yalnız yakışıklığa bakmıştım; oysaki, önce adaleti düşünmek lâzımdı: Adaletse kimsenin malının zorla alınmamasını emrediyordu.' Uzun boylu çocuk kırbaçlanarak cezasını çekmiş; tıpkı bizim köyde, Yunanca filân fiilin filân zamanının filân şahsını bilmiyen çocuğun kırbaçlandığı gibi!
Bizim hoca ağzıyla kuş tutsa beni kendi okulunun bu okuldan daha iyi olduğuna inandıramaz." (Montaigne: *Denemeler*, cilt I, böl. XXX.)

Bahçelerimiz heykellerle, galerilerimiz tablolarla doludur. Halka beğendirilmek istenen bu sanat şaheserlerinde neler tasvir ediliyor dersiniz? Vatanı koruyanlar mı? Yahut vatanı değerleriyle zenginleştirmiş insanlar mı? Hayır. Bu eserlerde, insan aklının ve duygularının düştüğü bütün sapkınlıklar tasvir edilmiştir. Yunan mitolojisinden özene bezene çıkarılmış olan bu tasvirler çocuklarımıza genç yaşlarında merakla seyrettirilir. Bundan maksat okumayı bile öğrenmezden önce gözlerinin önüne ahlâksızlık örnekleri koymak olsa gerektir.

Bütün bu kötülükler, ilim ve sanat değerlerinin yükselmesi ve ahlâk değerlerinin alçalmasıyla insanlar arasına giren müsavatsızlık belâsından değil de neden doğmuştur? İşte bütün tahsilimizin en açık tesiri ve en tehlikeli neticesi bu müsavatsızlıktır. Artık bir insanın namuslu olup olmadığına değil, bir sanata kabiliyeti olup olmadığına bakılıyor; bir kitabın faydalı olması değil, iyi yazılmış olması isteniyor. Parlak zekâ insanı bütün nimetlere kavuşturuyor; fazilet ise hiçbir şeref getirmiyor. Güzel nutuklara yüzlerce mükâfat veriliyor; güzel hareketlere ise hiçbir şey verildiği yoktur. Ama söyleyin, bu akademinin birincilik vereceği nutukların en iyisinin kazanacağı şeref, bu mükâfatı ortaya koymuş olmanın şerefiyle mukayese edilebilir mi?

Hakim adam talihin ardından koşmaz; ama şan ve şerefe karşı duygusuz da değildir. Bunların pek haksızca dağıtıldığını görünce faziletli insanın gayreti gevşer, sefalet içinde unutularak söner gider. Halbuki bu insanın ruhundaki kudret biraz olsun şeref kazanma arzusu ile harekete gelip cemiyete faydalı olabilirdi. İşte cazip kabiliyetleri faydalı kabiliyetlerden üstün tutmanın eninde sonunda her yerde vereceği netice budur; ilimlerin ve sanatların yeniden kurulduğu zamandan beri geçirdiğimiz tecrübeler bunu açıkça göstermiştir. Fizikçilerimiz, hendesecilerimiz, kimyacılarımız, astronomlarımız, şairlerimiz, musikişinaslarımız, ressamla-

rımız var; ama değerli vatandaşlarımız yok; yahut varsa bile onlar da hor görülmekte, ıssız köylerimizde yoksul ve perişan, sürünmektedirler.

İşte, bize ekmek, çocuklarımıza süt veren insanların düştükleri hal ve bizden gördükleri itibar da budur.

Bütün bunlara rağmen itiraf ederim ki, kötülük henüz olabileceği kadar büyük değildir. Tanrının hikmeti, birçok zararlı otların yanında faydalı otlar da yaratmakla, birçok zehirli hayvanların bünyesine, onların açacakları yaranın merhemini de koymakla, kendisinin yeryüzünde nazırları demek olan büyüklere bu tedbirini taklit etmeyi öğretmiştir. Ondan aldığı dersledir ki, şan ve şöhreti asırdan asıra artacak olan o büyük hükümdar,[1] yüzlerce kötülüğün kaynağı olan ilim ve sanatların içinden bu ünlü akademileri çıkardı. Hem insan bilgilerinin tehlikeli kaynaklarını hem de ahlâkın mukaddes hazinesini korumaya memur olan bu cemiyetler, onları en temiz taraflarıyla yaşatmaya dikkat eder ve üyelerini en temiz insanlar arasından seçerler.

Ünlü kralın büyük vârisinin[2] kuvvetlendirdiği ve bütün Avrupa krallarının taklit ettiği bu hikmetli kurumlar hiç olmazsa, fikir adamlarının daha fazla bozulmasını önliyeceklerdir. Akademilere girmek şerefini kazanmak istiyenler kendilerini düzeltmeye, lekesiz bir ahlâk ve faydalı eserlerle bu şerefe lâyık olmaya çalışacaklardır. Edebî kıymeti mükâfatlandırmak için açtıkları müsabakalarda, yurttaşların kalplerinde fazilet sevgisini uyandıracak konuları seçmesini bilen akademiler bu sevginin kendilerinde yaşadığını gösterecekler ve insanlara yalnız güzel bilgiler değil, faydalı öğütler de veren bilginleri bir arada görmek, milletler için nadir ve doyulmaz bir zevk olacaktır.

---

1 XIII. Louis. *S.E.*
2 XIV. Louis. *S.E.*

Görülüyor ki bana, akademilerle itiraz edilemez: Onların varlığı benim için yeni bir delildir. Bu kadar tedbir alınması tedbire lüzum olduğunu gösteriyor; dert olmıyan yerde deva aranmaz. Kaldı ki bulunan devalar da kifayetsizlikleri yüzünden henüz basit birer ilâç mahiyeti taşımaktadır. Bilginleri korumak için açılan bunca kurumlar, ilimlerin değerini daha fazla artırarak zihinleri büsbütün kültüre götürebilir. İnsan, alınan tedbirlere bakınca, memlekette, çiftçilerin pek fazla, filozofların pek az olmasından korkulduğunu sanır. Burada ziraatle felsefeyi mukayese etmek istemiyorum: Buna kimse tahammül etmez. Yalnız şunu soracağım: Felsefe nedir? En tanınmış filozofların kitaplarında bulduğumuz nedir? Bu hikmet âşıklarının bize verdikleri dersler nelerdir? Onları dinlerken insan kendini bir pazar yerinde avaz avaz müşteri çağıran bir sürü madrabaz arasında sanır; her biri: Bana gelin, bana gelen aldanmaz, diye bağırır durur. Kimi cisimlerin mevcut olmadığını, her şeyin tasavvurla yaşadığını iddia eder; kimi maddeden gayrı varlık olmadığını ileri sürer ve Allah dünyanın kendisidir, der; birisi ispata kalkar ki dünyada iyilik kötülük yoktur, hayır ve şer birer kuruntudan ibarettir; öteki der ki, insanlar birer canavardır, birbirlerini parçalayıp yemeleri cürüm sayılmaz.[1] Ey büyük filozoflar, bu faydalı dersleri yalnız kendi dostlarınıza, kendi çocuklarınıza verseniz ne olur! Hem siz fikirlerinizin meyvasını daha çabuk elde edersiniz, hem de bizim çocuklarımız sizin mezhebinize girmek tehlikesinden kurtulmuş olurlar.

İşte hayatlarında herkesten itibar gören, öldükten sonra da ölmezliğe kavuşan büyük adamlar! İşte onlardan aldığımız ve nesilden nesile naklettiğimiz hikmet dolu fikirler! İnsan aklının bütün sapkınlıklarına düşmüş olan Yunanlılardan kalan eserler, Hıristiyanlıkta matbaanın çıkardığı utanı-

---

1 Burada Berkeley, Gassendi, Spinoza, Hobbes gibi filozoflar düşünülmüştür. *S.E.*

lacak eserlerin yanında hiç kalır. O zaman henüz, insan kafasının bütün saçmalarını ebedîleştirme sanatı icat edilmemişti; ama matbaa harfleri sayesinde artık Hobbes'ların, Spinoza'ların tehlikeli hulyaları daima ortada kalacaktır.[1] Ey ünlü eserler, kırlarda yaşıyan cahil atalarımızın düşünemiyeceği yüksek kitaplar, haydi siz de, asrımızın bozulmuş ahlâkını aksettiren daha tehlikeli birçok eserlerle birlikte torunlarımıza gidin; gelecek asırlara ilim ve sanatların terakkisinden bizim neler kazandığımızı sadakatle anlatın! Sizi okurlarsa, bugün bizi düşündüren bu mesele üzerinde hiç de tereddüde düşmiyecekler ve bizden daha akılsız değillerse, ellerini göğe kaldırıp acı bir yeis içinde şöyle diyeceklerdir: "Ey ruhlarımızı elinde tutan ulu Tanrı, sen bizi babalarımızın bilgilerinden ve uğursuz sanatlarından kurtar; bize cehaletimizi, saflığımızı, fakirliğimizi iade et; bizi mesut edebilecek olan, senin de en değerli saydığın bu nimetlerdir."

İlimler ve sanatlardaki ilerleme gerçek saadetimize bir şey katmamış, ahlâkımızı bozmuş, bu yüzden zevkimizi de berbat etmiş olduğuna göre, kendi yollarında ileri bile gitmemiş olan sayısız muharrir taslaklarına ne diyeceğiz? Onlar ki, ilim ve sanatların mâbedine herkesi yaklaştırmıyan engelleri,

---

1 Matbaanın Avrupa'da doğurduğu müthiş karışıklığa bakılacak olursa ve her gün artan kötülüklerin gelecekte nereye varacağı düşünülürse kolayca tahmin edilebilir ki, hükümdarlar bu korkunç sanatı memleketlerine sokmakta gösterdikleri gayreti onu dışarı atmakta da göstereceklerdir. Sultan Ahmet, sözde izan sahibi birkaç kişinin ısrarlarına dayanamıyarak İstanbul'da bir matbaa kurulmasına razı olmuştu: fakat yazılar basılmıya başlar başlamaz bu matbaayı yıkmaya ve âletlerini bir kuyuya atmaya mecbur oldular. Bir rivayete göre Halife Ömer İskenderiye Kütüphanesi'nin ne yapılacağını soranlara şöyle cevap vermiş: "Bu kütüphanedeki kitaplarda Kuran'a aykırı şeyler varsa kötü kitaplardır; yakılmaları icap eder. Onlar da Kuran'ın söylediklerini söylüyorlarsa yine yakılsınlar; çünkü Kuran varken onlara lüzum yoktur." Bilginlerimiz bu düşünceyi mantıksızlığın son haddi diye gösterirler. Halbuki Ömer'in yerine büyük Gregorius'u, Kuran'ın yerine de İncil'i koyun: Kütüphane yine yakılabilirdi ve bu belki de ünlü papanın hayatında yaptığı en iyi iş olurdu.

bilgilere varmak istiyenleri imtihan için tabiatın çıkardığı zorlukları ortadan kaldırmışlar; çalma çırpma eserleriyle ilimlerin kapılarını saygısızca kırmışlar; lâyık olmadıkları bir mâbedi bayağı bir kalabalıkla doldurmuşlardır. Halbuki, edebiyatta ileri gidemiyecek olanların daha başlangıçta geri dönmeleri ve cemiyete faydası olacak işlere atılmaları gerekirdi. Bütün hayatında kötü bir nazımcı, sönük bir hendeseci kalacak bir adam, belki büyük bir kumaş fabrikacısı olabilirdi. Tabiatın, çırak yetiştirmek için yarattığı insanların ustaya ihtiyaçları olmamıştır. Verulam'lara[1] Descartes'lara, Newton'lara, insanların bu ünlü rehberlerine kimse rehberlik etmemiştir. Hangi rehber onları dehalarının götürdüğü yere götürebilirdi? Küçük hocalar, onların düşüncesini kendi dar kafalarının çemberine sokup daraltmaktan başka bir şey yapamazlardı. Onlar çalışmayı ilk rastladıkları zorluklardan öğrenmiş ve aştıkları büyük mesafeleri bu zorlukları yene yene aşmışlardır. İlim ve sanatlarla uğraşmalarına izin verilecek kimseler, kendilerinde büyük üstatların izlerinde yürümek ve onlardan ileri gitmek kudretini bulan sayılı insanlar olmalıdır. İnsan zekâsının anıtlarını dikmek yalnız bu birkaç kişinin hakkıdır; ama bu insanların dehalarıyla her şeyi aşmaları isteniyorsa, ümitlerini aşan hiçbir şeyin de bulunmaması lâzımdır; onlar yalnız böyle bir teşvike muhtaçtırlar. Ruh hiç farkında olmadan meşgul olduğu işlerin seviyesine alçalır veya yükselir: Büyük adamları yaratan büyük fırsatlardır. Hatiplerin en büyüğü[2] Roma'da konsül, filozofların belki en büyüğü[3] İngiltere'de şansölye olmuştur. Bunlardan birine herhangi bir üniversiteden bir kürsü, ötekine akademilerin birinde ufak bir ücret verilmiş olsaydı eserleri, bulunacakları halden hiçbir zarar görmez miydi sanıyorsunuz? Krallar

---

1 Bacon. *S.E.*
2 Cicero. *S.E.*
3 Bacon. *S.E.*

meclislerine, fikirlerinden istifade edecekleri en değerli insanları almaya tenezzül etsinler; büyüklerin gururundan doğmuş olan bir hurafeye uyarak, "Halkı idare etmek, onu tenvir etmekten zordur" demesinler: İnsanları iyiliğe kendi istekleriyle götürmek zorla götürmekten nasıl daha kolay olabilir? Krallar gerçek bilginlere saraylarında şerefli mevkiler versinler; insanlara hikmeti öğretecek olan bu bilginler halkın saadeti için çalışmakla lâyık oldukları en güzel mükâfatı görmüş olsunlar: İşte o zaman faziletin, ilmin ve iktidarın asil bir yarışma hırsı ile gayrete gelerek, insanları mesut etmek gayesiyle birleşip anlaşarak neler yapabileceklerini görürüz. Ama iktidar bir tarafta, bilgi ve hikmet bir tarafta kaldıkça, bilginler nadiren büyük şeyler düşünecekler; krallar nadiren büyük işler başaracaklar ve halk sefil, ahlâksız ve bedbaht bir halde yaşayıp gidecektir.

Bizim gibi, Tanrının yüksek kabiliyetler vermediği, büyük şereflere ulaşmak için yaratmadığı basit insanlara gelince, bizler meçhul köşelerimizde kalalım. Ulaşamıyacak olduğumuz ve dünyanın bugünkü halinde zahmetine de değmiyecek bir şöhretin peşinde koşmıyalım. Kendi içimizde bulabileceğimiz saadeti, başkalarının bizi beğenmesinde aramak neye yarar? İnsanlara vazifelerini öğretmek işini başkalarına bırakalım ve kendi vazifemizi iyi bilip yapmaya çalışalım; bizim daha fazlasını düşünmemize lüzum yoktur.

Ey fazilet, basit ruhların yüksek bilgisi, sana ulaşmak için bu kadar zahmete ve külfete lüzum mu var? Senin ilkelerin bütün kalplerde yazılı değil mi? Kanunlarını öğrenmek için herkesin kendi içine bakması, ihtirasların sustuğu bir anda vicdanını dinlemesi yetişmiyor mu? Gerçek felsefe işte budur; biz onunla yetinmesini bilelim; edebiyat âleminde ölmezlik kazanan ünlü insanların şan ve şöhretini kıskanmadan kendimizi onlardan ayıralım; aramızdaki fark, eskiden iki büyük milleti birbirinden ayıran şerefli fark olsun: Onların da biri iyi söz söylemesini, öteki iyi iş görmesini biliyordu.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778): Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*'den* Emile*'e,* İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı*'ndan* İtiraflar*'a, insanlık tarihinde çığır açan Aydınlanma düşüncesinin en önemli Romantik düşünür-yazarıdır.*
Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev *(1750) ise, Rousseau'yu Fransa'ya ve dünyaya tanıtan kitap olmuştur.*

Sabahattin Eyüboğlu (1909-1973): Hasan Âli Yücel'in kurduğu Tercüme Bürosu'nun başkan yardımcısı ve Cumhuriyet döneminin en önemli kültür insanlarından biriydi. Tek başına ya da "imece" birlikteliğiyle yaptığı çeviriler, Hayyam'dan Montaigne'e, Platon'dan Shakespeare'e hep, dünya kültürünün doruk adlarındandı.

9 789944 880398

KDV dahil fiyatı 12 YTL